

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2014. szeptember / XXVI. évfolyam 7. szám

szombat

Fellegi Ádám,
Fischer Ádám,
Frigyesi Judit,
klezmerek
és kántorok

Fischer Iván

„Ha sokan
írunk jiddisül,
megmarad
valami”

Mindenkinek jár a kényeztetés

1690 Ft

Hol ehet kedvező áron minőségi falatokat?
Melyek az ország legjobb ár-érték arányú éttermei?
Mindezt megtudhatja a **TOP 50 megfizethető étterem** kiadványból.
Keresse a hírlapárusoknál!

**Rendelje meg kedvezményes áron,
1290 forintért a www.lapcentrum.hu oldalon!**

TARTALOM

4 | ALAGÚT

Harcok Gázában
– a sokadik menet

5 | ÜGYVEZETŐ

A színes egyéniség

6 | KÁRPÁTALJA

Beregszász:
Felemás emlékezet

9 | BÚCSÚ

Pollák Ariel:
Reb Zalman – offline,
hangüzenettel

11 | SZÉPIRODALOM

Gyárfás Endre:
Hurcolhatom halálomig

12 | GYERMEKKOR

„A zenész előtt kinyílik
a világ” – Fischer Ádámmal
beszélget Sziklai Éva

14 | MEGDÖBBENTETT

„Ha sokan írunk jiddisül,
megmarad valami”
– Fischer Ivánnal beszélget
Váradi Júlia

16 | HÁZIKONCERT

Koncertek otthon, kórházban
– Fellegi Ádám ma

18 | TEREPMUNKA

Jelek a vízen – Frigyesi Niran Judit
zenetörténésszel, íróval beszélget
Várnai Pál

21 | TÁNCZENE

Buli van – Klezmer
a forradalom után

24 | NAGYÜNNEPEN

A kántor
és az előimádkozó

26 | INGYENKONYHA

J. L. Perc: A szegény fiú
– Történet, elmondja
az Egyleti Férfiú

31 | METAKRITIKA

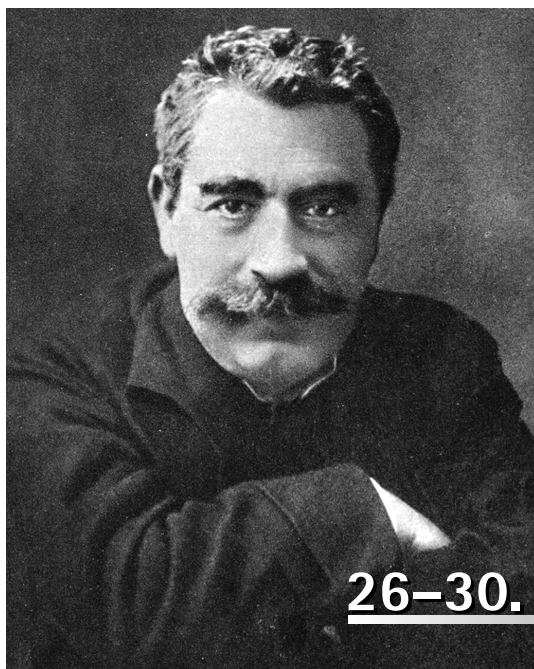
A végnapok margójára?
– Vári György: *Az emberiség
végnapjai*

32 | PARASZTBAROKK

Levéltár és terepmunka
– Gábor Anna: *Mint folyó
mentén a kertek* – *A zsidók
betelepülése és építkezési
emlékeik Északkelet-
Magyarországon*

34 | TÖRTÉNETÍRÁS

Forgatható emlékezet
– Benjamin Stein: *A vászon*

26–30. A SZEGÉNY FIÚ

2014. szeptember
5774. elulA Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer**Szerkesztőbizottság:**Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás**Szerkesztőség:**Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek**Állandó külső munkatársak:**Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál**A megjelenést támogatja:**Amerikai Joint Magyarországi
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapfotó: Marco Borggreve

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2014. július 31-énSzerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlánLapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Magsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

HARCOK
GÁZÁBAN

– a sokadik menet

A legutóbbi harcok vége óta lehetett tudni, hogy a következő összecsapás a Gázát uraló Hamász és az izraeli hadsereg között csak idő kérdése. A Hamász gyorsan pótolta az izraeliek által megsemmisített fegyverkészletét, és komplex alagút-rendszert épített ki Izrael irányába – a civil lakosság elleni támadás céljából.

Csak az alagutak hálózata dollártízmilliókba került – az ENSZ humanitárius segélyeiből állt rendelkezésre az építőanyag –, nem beszélve az egyéb katonai infrastruktúráról és fegyverzetéről. A gázai övezetben, ahol a lakosság nagy része segélyekből él és segítséget szenved, az éves költségvetés idén 900 millió dollár.

A Hamásznak az izraeliek 2005-ös kivonulása után esze ágában sem volt aféle „arab Szingapúrrá” alakítani Gázát – amiben néhányan naivan reménykedtek, és amihez a nemzetközi közösség és Izrael minden segítséget megadott volna. Szállodák, éttermek, autóutak, vasútvonalak, bevásárlóközpontok helyett terrorista alagutakat, rakétakilövőket építettek. Mindezt sűrűn lakott területeken – a civil lakosságot használva pajzs-ként a katonai infrastruktúra védelmére. Rakétaállások az ENSZ-iskolában, terroralagutak lejárata a lakóházakban, parancsnoki bunker a kórházakban. Civil lakosságot védelmező bunkerek egyáltalán nincsenek.

Amikor – pár évente – kitörnek a harcok és az izraeli haderő röpcédulán, telefonon, hangosbeszélőn a katonai célpontok elhagyására hívja fel a palesztinokat, a Hamász ezzel ellentétes paran-

cokat ad, néha pedig a legdurvább eszközökkel, gyakran veréssel, vagy ha kell, fegyverrel akadályozza meg a „civil pajzs” elmenekülését. A polgári halottakat ezután teátrális jelenetekben mutogatják a nyugati médiának.

A szerencsétlen palesztin lakosság tehát életében civil pajzs, halálában első osztályú propagandaeszköz a Hamász kezében.

Ebben a cinikus játékban pedig a nyugati média készséges partner: az általuk közzétett felvételeken javarészt palesztin civileket és izraeli katonákat látni: palesztin fegyvereseknek gyakorlatilag nyoma sincs a képeken. Hiába szólnak a szöveges tudósítások fegyveres harcokról, Hamász-rakétákról stb. – a képek és filmek, a leghatékonyabb médiumok mászt üzennek: a palesztinok áldozatok, az izraeliek (a zsidók) gyilkosok.

Egy-egy felvétel a halott palesztin csöppsegekről, a fájdalomukban zokogó asszonyokról – világosan idézve a betlehemi gyerekgyilkosságról és a Jézust sirató Máriáról készült középkori festményeket – az archaikus zsidógyűlölet tudattalan mélységeit piszkálja fel a nyugati közönségben. Minden ilyen felvétel szabályos méregadag a nézők millióinak.

Csoda-e, ha naponta hallunk híreket arról, hogy a palesztinpárti tüntetések Európa-szerte elfajulnak, és a feldühödött tüntetők zsinagógákat támadnak meg?

Izraelben ma ismét sűrűn idézik a Golda Meirnek tulajdonított mondást: amíg az arabok/palesztinok jobban gyűlölik a zsidókat, mint amennyire a saját

gyerekeiket szeretik, nem lesz béke a Közel-Keleten.

Az öngyilkos robbantónak öltöztetett kisgyerekek mutogatása világos üzenet: az iszlámisták készek gyerekeiket feláldozni a zsidók („disznók és majmok fiai”) elleni harc oltárán.

A féktelen gyűlölet marad, csak a harc eszközei változnak. Izrael – mint korábban, úgy most is – berobbantja a terrorlagutakat, megsemmisíti a rakéták és a katonai infrastruktúra nagy részét. A Hamászt azon-

ban nem tudja átprogramozni: amint a hadsereg kiteszi a lábát, az megújult erővel keresi majd a lehetőséget, hogyan árthat Izraelnek. Ejtőernyős terrorakciók előkészítéséről szólnak a legújabb hírek.

Gadó János

A SZÍNES EGYÉNISÉG

Nyári szünetünk idejére estek a magyar zsidók életében sorsdöntő események: a lemond(at)ott Zoltai Gusztáv helyére új ügyvezető igazgatót választott előbb a BZSH, majd a Mazsihisz közgyűlése.

A BZSH menedzsmentjének élére Schwezoff Dávid kántor került, akiről a megválasztását követő napokban derült ki, hogy transzvesztita show-műsorok énekese, házigazdája, valamint katolikus kántor és evangélikus teológusjelölt is volt – részben egyidejűleg. Miután ezen információk napvilágot láttak, Schwezoff a Mazsihisz ügyvezető-választásán néhány szavazattal alulmaradt.

Egy ilyen színes egyéniség kántorként, show-manként, közönség szervezőként valószínűleg jó tétemény lehet egy kisebb közösség számára. A konzervatív szellemű BZSH élén azonban – amely női rabbikról hallani sem akar – egy ilyen ember nem lehet hiteles, egyszerűen nincs a helyén. A milliárdos költségvetésű intézmény kasszakulcsait rábízni súlyos tévedés, még akkor is, ha olyan

jelentős támogató áll mögötte, mint a rabbiság igazgatója, Deutsch Róbert, a Bethlen téri körzet rabbija, ahol Schwezoff kántorkodik. Schwezoff a rabbi fiával, Deutsch Péterrel végzett „gyorstalpaló” online rabbitanfolyamot Izraelben. Diplomájukat sem az Oberländer rabbi vezette ortodox rabbinátus, sem a neológ rabbikar nem fogadja el Magyarországon, a rabbikarból származó információink szerint az ifjabb Deutsch mégis a Dózsa György úti zsinagóga vallási vezetői posztjára aspirál.

Az elmúlt fél év hitközségi harcaiban Schwezoff rendre Zoltai Gusztáv közelében tűnt fel – így félő, hogy az ő szellemiségét viszi tovább: a cinikus pragmatizmusét, amelyből hiányzik minden vízió, és – a minden mindegy szellemében – nem ismer magasabb szempontokat a kisstílusú hatalmi játszmáknál és a pénzosztásnál.

A Tordai Péter vezette BZSH előljáróság munkajogi eszközökkel igyekszik szűkebbre szabni az új ügyvezető mozgásterét, Tordai nyilatkozataiban azonban nem látni

jelét, hogy átlátná, a Schwezoff múltjával kapcsolatban az egész magyar sajtón végighullámzó hírek erkölcsileg milyen kiszolgáltatott helyzetbe taszítják a magyar zsidóság képviselőit. A következetesebb reformer Heisler András, a Mazsihisz elnöke Schwezoff visszahívására szólította fel a BZSH elöljáróit, de ez az álláspont nem kapott többséget, így Heisler nekilátott a két szervezet adminisztratív szétválasztásának.

A Síp utca történetében ilyen még nem volt: vajon az intézmény szétválk egy frissebb szellemű Mazsihiszre és egy „minden maradjon úgy, ahogy volt” szellemiségű BZSH-ra? Nehéz ilyesmit elképzelni, hisz a két szervezet mindeddig gyakorlatilag teljesen összefonódott.

A naiv reformerek elfelejtettek egy nyilvánvaló igazságot: aki 25 évig egyeduralgolóként áll egy intézmény élén, annak szelleme távozás után is jelen marad, és ezt sokkal nehezebb legyőzni, mint magát a nagy hatalmú embert.

A szerk.

Szombat az interneten

Extranszvesztita, exkatolikus kántor, exevangélikus diák a Budapesti Zsidó Hitközség élén
| Zoltai második generációja a Síp utcában | Mindent nem lehet | Heisler levele Tordaihoz:
Függeszék fel Schwezoffot! | Schwezoff Dávid életútja nemcsak vallási,
hanem politikai kérdés | A Deutsch–Schwezoff-tengely | Schwezoff-timeline

Cikkeink az ügyről a www.szombat.org honlapon. Olvassa a Szombatot az interneten is!

BEREGSZÁSZ: FELEMAS EMLÉKEZET

A kárpátaljai deportálások hetvenedik évfordulójára a beregszászi magyar főiskola szervezett konferenciát, amelynek vendége voltam.

Jól van, édesem, jól van, angyalom – e szavakkal veszi föl a rendelést a fiatal pincérnő Beregszászon. Némi csodálkozással nézek rá, de arcán nyoma sincs az irántam érzett vonzalomnak – csupán a pesztihez képest kissé régiesebb nyelvet használ.

Beregszász és környéke zsidóságának „emlékműve”

Újdonsült helybéli ismerőseim az ország korrupt voltáról adomáznak vég nélkül. A közlekedési rendőrök a saját zsebükre büntetnek, mondvacsinált ürügyekkel. Aki már jól ismeri őket, annak van esélye kidumálni magát, vagy a büntetést lealkudni. Állítólag a magyarországi autósokra erősen hajtanak, mert azok tapasztalatlanok és könnyen meg lehet őket ijeszteni.

Egy másik történet szerint Ukrajnában a vizsgáló diák 20 (vagy 50?) dollárost tesz a leckeönyvébe – a tanár így bocsátja vizsgára a diákot. Aki jeles eredményt szeretne, az több pénzt csúsztat. (Vajon a vizsgán a tudás vagy a csúszópénz nyom többet a latban?) A magyar főiskola kivétel ez alól – magyarázzák. Formálisan ukrán állami intézmény, de a magyar kultúrkörben működik. Ezért ellenőrzik folyton – teszik hozzá a bennfentesek.

Akinek valamilyen hivatala van, az jövedelemszerzésre használja – összegzik a helyzetet.

Az itteni magyarság – mintegy 150 ezer fő – továbbra is kénytelen olyan posztszovjet viszonyokat elviselni, amelyeket pesti (vagy akár kassai, kolozsvári) ember már csak hírből ismer. Az ország forradalmakat, háborús fenyegetést él át, valutája egyik napról a másikra elveszíti értékének harmadát, amire az árak brutálisan megemelkednek, a fiatalok attól tartanak, hogy behívják és bevetik őket az orosz szakadárok ellen. Mindazonáltal Beregszászon, a magyar enkláv központjában, hat kilométerre a magyar határtól, nem eszik olyan forrón a kását: itt a légkör inkább emlékeztet Nyíregyházára, mint Kijevre.

A helyi magyarok közül sokan (az arányokat nem tudom) magyar útlevéllel is rendelkeznek – amit egyébként az ukrán törvények tiltanak. Ez megnyitja előttük az utat Európába.

*

Ilyen körülmények között vajon mennyire fogékonyak az emberek, ha a holokauszt témája kerül szóba?

Mit tudnak – pontosabban: mit akarnak tudni – a helyi emberek a zsidók sorsáról? Egy fiatalember elmeséli, hogy dédszüleit '44-ben elhurcolták a bevonuló szovjetek, és többé nem jöttek vissza. A néhány hónappal korábban elhurcolt zsidókról nem beszél, én sem említem.

Beregszászon komoly emlékművet állítottak a sztálini terror áldozatainak, sőt, még az Afganisztánban elesett fiatalokra is emlékeztet egy méretes fafaragvány. A hajdan a város harmadát kitevő zsidók emlékét viszont nem őrzi szobor vagy emlékmű: mindössze egy szerény méretű tábla tudatja az egykori zsinagóga falán, hogy itt volt '44-ben a gettó határa. Kárpátalja más városaiban is ezt látom: az egykori gettó határának falán kb. 50 cm-es emléktábla informál arról, hogy 1944-ben innen vitték a város zsidóságát stb.

A kisebbségi sorban élő magyarokat mindenütt a saját sorsuk foglalkoztatja elsősorban – a 20. századi Közép-Európában nem igen volt jó kisebbségnek lenni. Érthető, hogy sokkal könnyebb az elszenvedett sérelmekre emlékezni, mint a sérelmekre, amit másoknak okoztak. Érthető, de nem menthető.

A holokausztkonferenciát a magyar főiskola szervezi; azon kevés helyek egyike, ahol magyar nyelven lehet diplomát szerezni Kárpátalján. Ukrán állami intézményről van szó, amit a magyar állam finanszíroz.

A konferencia szervezésében közreműködik a helyi magyar diplomácia, és támogatja a Civil Alap is (melynek támogatásáról Pesten sokan lemondtak). Szponzorálja a rendezvényt egy magánalapítvány is: a magyar anyanyelvű Joseph Vays, aki 1988-ban, negyvenévesen hagyta el a várost, mint üzletember és a közösség patrónusa jár vissza, ő hozta létre a város zsidó ügyeit előmozdító Shalom Alapítványt.

Mondhatjuk, hogy az idők szele elérte a kárpátaljai magyarokat is: a holokauszt-emlékévként kultúrája itt is megjelent. Nyolc előadót hallgatnak meg a konferenciára egybegyűltek – azért ilyen keveset, mert sokan lemondtak a részvételt az „ukrajnai háború” miatt.

Tudományos konferenciát hirdettek a szervezők, de nem annyira a történetészek tagjai számolnak be újabb kutatásaikról, inkább olyan egyetemi előadások hangzanak el, amelyekből a diákok megismerhetik a holokauszt számukra eddig ismeretlen történetét. Dr. Brenzovics László, a legerősebb magyar helyi szervezet, a KMKSZ elnöke a 44-es év kárpátaljai deportálásairól tart tárgyilagos, kiegyensúlyozott és informatív összefoglalót. Dr. Pallai László Debrecenből azt az utat vázolja fel, melynek során a náci vezetők a diszkriminációtól eljutottak a megsemmisítés programjához. Jómagam arról beszélek, mennyire mást jelent Kárpátalja magyar, illetve zsidó közegben. A magyarok képzeletében a Vereckei-szoros, Munkács büszke vára, Zrínyi Ilona, a szabadságharcok, s a szovjet elnyomás képei jelennek meg. A zsidóknak viszont a hajdani nagy zsidó közösségeket, a legendás munkácsi rebét és a holokauszt pusztítását idézi fel.

A hivatalból jelenlévők (oktatók, diplomáták) mellett mintegy 20-25 diák ül a zsúfolt teremben: ők a célközönség. A lelkes tapstól eltekintve, amely minden előadónak kijár, nem tudom, milyen hatással van rájuk a sok információ.

Később kérdezgetem őket: a hivatalos ukrán történelmi tananyagban nem tanulnak a holokausztról, városuk és Kárpátalja zsidóságának sorsáról még kevésbé. De a tanárok beszélnek róla – teszik hozzá.

A konferencián és az azt követő rendezvényeken jelen vannak a Kárpátalján állomásozó magyar diplomaták, akik a rendezvény szervezésében és finanszírozásában is közreműködtek. A konferencia a magyar holokauszt-emlékévként része. A magyar diplomaták a legnagyobb udvariassággal és előzékenységgel bánnak a résztvevőkkel.

*

Noha a történelmi Magyarországon itt volt a legnagyobb a zsidók aránya a lakossághoz képest, ma talán itt beszélnek róluk a legkevesebbet. 1944 májusában rövid idő alatt elhurcolták Kárpátalja (az „I. csendőrkörlet”) szá-

zezres zsidó népességét. Az elhurcoltak javait a helyi lakosság kapta meg. Nem sokáig örülhettek neki, 1944 októberében bevonultak a szovjet csapatok, és Kárpátalja felnőtt magyar férfilakosságát *málenkij robotra* vitték. (A német lakosság rosszabbul járt: közülük a nőket is elvitték.) Sokan nem tértek vissza, akik visszaértek, kemény sztálini diktatúrában találták magukat, ahol a múltbeli sérelmekről nem lehetett beszélni. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy nem beszéltek a zsidókról, akik egy szép napon nyomtalanul eltűntek. Hogy a felejtést megkönnyítsék, a szovjet hatóságok a nagyszinagóga főutcán lévő épületét szabályos betonszarkofágba burkolták: a romantikus épületből tökéletes kocka lett.

A konferencia egyik lelkes szervezője, a Shalom alapítvány mindenese, a 30 éves Togyeriska Erika is felnőtt korában tudta meg, hogy az egykori zsidó utcában lakik. Őt valamiért nem hagyta nyugodni a kérdés, tájékozódni kezdett, míg végül a város zsidóságának kutatója lett. Beregszász zsidó lakosságának sorsáról ő tart előadást. Ku-

A beregszászi nagyszinagóga egykor...

...és most mint kultúrház

tatásai korántsem bizonyultak egyszerűnek: a helyi levéltár még 2007-ben is elutasította kérelmet, mikor a zsidó témájú anyagokba kért betekintést. „Foglalkozzon más-sal” – ajánlották melegen. Más, semleges címen adta be a kérelmet újra, hogy az iratokba betekinthesen.

*

A konferencia után a főiskola falán leleplezik Milton Friedman, a Nobel-díjas amerikai közgazdász emléktábláját, akinek szülei idevalósiak voltak. Utána a résztvevők (illetve inkább a zsidók) átvonulnak a kisebb zsinagógába (hajdan hat zsinagóga és hat imaház volt a városban), hogy a felújított épületet ünnepélyesen birtokba vegyék. A Shalom Alapítvány nemcsak kívül-belül renoválta az épületet, hanem még a padokat és a bimát is restauráltatta. Zsinagóga, kulturális és idegenforgalmi központ működik majd itt. A felújítás 150 ezer dollárba került – közli egyenesen Joseph Vays. Nem az alapítvány állja a teljes összeget: a Civil Alap is besegített. Itt Kárpátalján nem érezhető a pesti zsidók mélységes bizalmatlansága a magyar kormány ezen intézménye iránt: a kétszeres kisebbségi sorban élő helyi zsidók (akiknek egy része a szovjet korszakban került ide) egészen más szemmel látják a politikát: Magyarország és a magyar kormány a civilizált Nyugatot, a vágyott Európai Uniót jelenti.

Útban van
az a néhány
sírkő.

Van egyébként a kárpátaljai magyar ajkú zsidóknak egy külön szervezetük is. Az itt élő – mint mondják – 2500 zsidónak ők már kevesebb, mint a felét teszik ki. A szervezet vezetője, Huber Béla Ungvárról jön át a tanácskozássra. Lelkesen méltatja a *Szombatot*, amelyből rendszeres „ellátmányt” is kér.

Mintegy negyvenen hallgatjuk a beszédeket – nagyjából annyian, ahány tagja ma a város hitközségének van. Ezt már Goldberger Ernő elnöktől tudom meg, aki hozzát teszi, hogy további kétszáz „keverék” is éppúgy részt vesz a közösség életében. Ha e téren szigorúak lennének, nem működne a zsidó közösség. Rabbí vagy akár a hagyományt jól ismerő zsidó nem él itt: az imákat is latin vagy cirill betűs átírással recitálják. Az elnök névjegyén is a Shalom Alapítvány emblémáját látom – alighanem ez a helyi zsidó élet valódi erőközpontja. Joseph Vays nemcsak filantróp, hanem jelentős vállalkozó is, érdekeltségei egészen Kijevig nyúlnak, és további komoly beruházásokon dolgozik.

*

A holokausztra emlékezni igen lehangoló, így a szervezők estére a Budapest Klezmer Band vérpezsdítő muzsikájával vidítják a közönséget. A zsúfolásig telt nagyteremben vagy kétszázan várják a zenekart, amely a koncertet az áldozatok emlékének ajánlja, így lassú, mélabús dallamok váltják a gyors és vidám melódiákat. A siker óriási, a közönség állva tapsol, a zenészek nem győzik a ráadásokat.

*

Marshall Katz egyedi jelenség: a hetven felé közelítő amerikai férfi nagyszülei e vidékről valók, ő már csak

angolul beszél, s eredetileg azért jött ide, hogy az ősök sírját lefényképezze. A fényképezést nem tudta abbahagyni, először végigfényképezte az egész temetőt, aztán a szomszéd helység temetőjét is. Hamarosan szenvedélybeteg lett: immár Kárpátalja minden zsidó temetőjét le akarja fotózni. Eddig mintegy kétszázat „dolgozott fel”, sírról sírra, és még vagy 150 lehet hátra. A fényképeket interneten hazaküldi, ahol önkéntes munkatársai leolvassák a sírkő szövegét, és fölteszik egy honlapra.

Nyugdíjasként módja van az év egy részét amerikai otthonától távol tölteni, helyi levéltárakban kis falusi temetők pontos helyét kikutatni – amelyeket aztán gyakran nem talál meg, hiába kúsik árkon-bokron át, bozotosban, időnként mérges kígyókkal találkozva. Minél távolibb, eldugottabb és kisebb a temető, annál kevesebb az esély, hogy fellelhető. Főleg a hegyvidéken, ahol kevés a föld, és a gazdáknak, akik a kertet, szántót vagy legelőt bővíteni akarják, útban van az a néhány sírkő... Amelyeket jobb esetben arrébb raknak, rosszabb esetben praktikusán beépítenek a házukba.

Marshall megtanult valamiscskét ukránul, néhány szót magyarul, így szót ért a helybéliekkel, akik útbaigazítják (ha tudják), amikor amerikai rendszámú autójából kiszállva tudakozódik. Állandó bázisát nagyszülei hajdani kis falujában ütötte föl, onnan indul portyára. Egy amerikai számára számos helyi szokás furcsa, archaikus – ezekről derűsen anekdotázva mesél a vacsoraasztalnál.

*

A konferenciát követő nap kirándulásra viszik a Magyarországról jött előadókat: összesen négy főt. Három kisebb várost érintünk, ahol hajdan népes zsidóság élt. Nagyszőlősen épp renoválják a zsinagógát, bár csak állványokat látunk, munkásokat nem. Állítólag egy Amerikába szakadt helybéli zsidó az építető. Hogy elkészülte után mire használják az épületet, azt még nem tudják. Técsőn a főutcán álló klasszicista homlokzatú zsinagóga ma edzőterem: ottjártunkkor éppen birkózó fiúk gyúrják egymást a ma már nem látható tóraszekrény előtt. Huszton a zsinagóga szépen felújítva és zárt kapukkal vár bennünket: a szervezők elfelejtettek szólni a helyieknek. Állítólag tíz zsidó él még Huszton, ők használják (noha nyilván nem egyedül ők újították fel) a zsinagógát. A szépen kifestett épület a kaotikus állapotokat mutató főtéren áll: egy-két szép régi, de elhanyagolt ház, néhány ronda szovjet épület, egy újonnan épülő hatalmas, aranykupolás pravoszláv templom és a zsinagóga keretezi a teret, amelyet most készülnek kövegni.

Másnap reggel indulunk haza: a szervezők a szállodából egyenesen a nyíregyházi vasútállomásra visznek bennünket. A határig a magyar konzulátus autója is elkísér, ami garantálja a zökkenőmentes átjutást. A konferencia előadói VIP-vendégnek kijáró elbánásban részesülnek.

Gadó János

Pollák Ariel

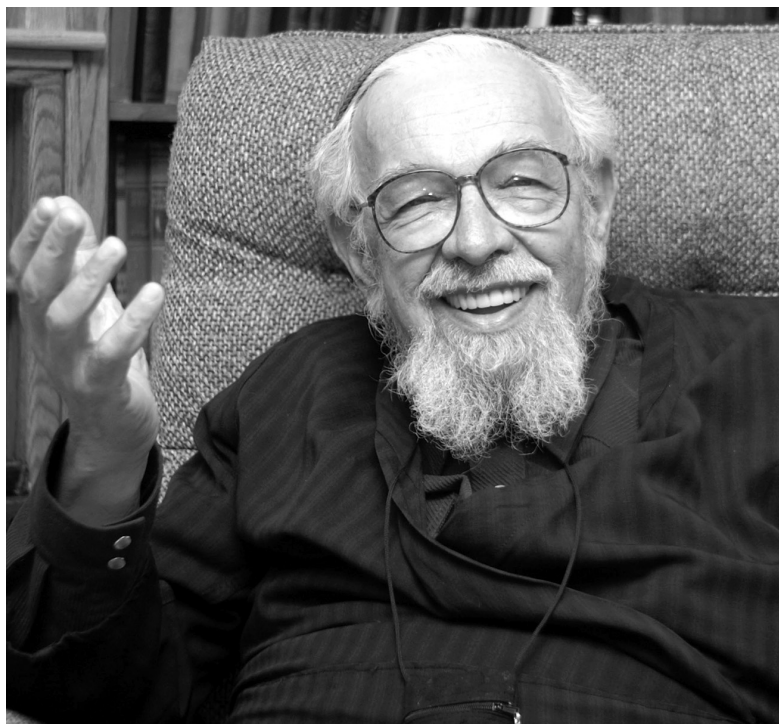
REB ZALMAN

– offline, hangüzenettel

Azt hiszem, én vagyok az egyetlen magyar zsidó, akit valamilyen tanítványi viszony fűz(ött) Reb Zalman Schachter-Shalomihoz (amiért nem győzők hálát adni az Égnek).

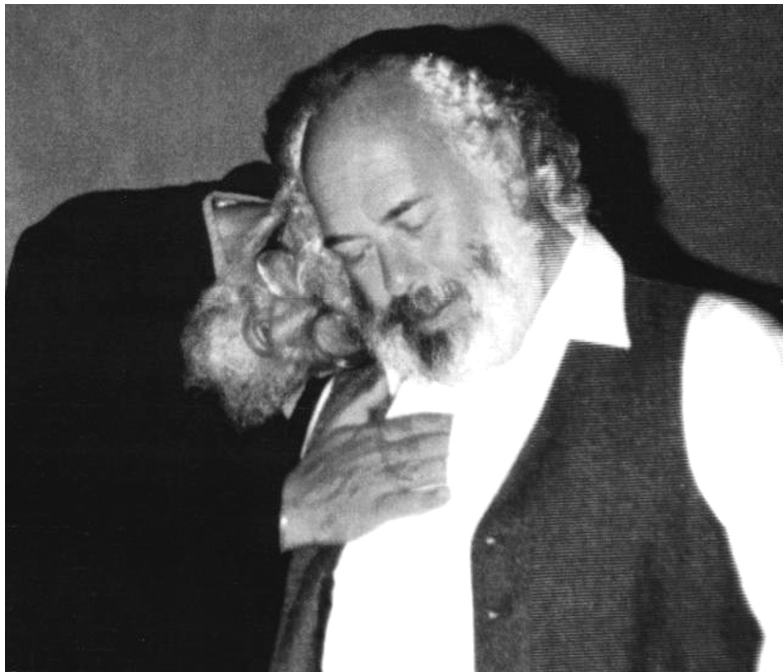
Lényegében ez a felismerés késztetett arra, hogy megírjak egy megírhatatlan történetet egy Magyarországon alig ismert figuráról (és kicsit magamról is), akinek szent hücpéje átformálta a heterodox zsidó világot. A nekrológok hajlamosak a túlzásokra, és a gyász nem segít ennek a kiküszöbölésében, de azt hiszem, a Zajde nem repesne az örömtől egy szuperlativuszokkal teli írás láttán: „*too mainstream*” – biztos valami ilyesmit mondana. Szóval megpróbálom ehhez tartani magam.

Reb Zalman a mai Lengyelország (akkori Ukrajna) területén született 1924-ben, gyermekkorát Bécsben töltötte. A náciizmus veszélyét felismerve a család Amerikát választotta új hazájának. Az oda vezető cirkakos úton ismerte meg a lubavicsi Chabad mozgalmat Antwerpenben az ottani gyémántcsiszoló chabadnyikoktól. Az USA-ba érve a New Yorki Chabad jesivában kezdett tanulni; ott is avatták rabbivá. A mozgalom nagy rebbéjének, Menachem Mendel Schneersonnak volt közeli tanítványa, az 50-es években pedig az akkor kiépülő új típusú, misszionárius Chabad első kiküldöttje barátjával, Reb Shlomo Carlebachkal. Saját fokozódó nyitottságuk és a Chabad fanatizálódása úgy hozta, hogy mindketten otthagyták a mozgalmat (meglepő módon a sokkal extrémebb Zalman később). Ahogy Vajda Karcsi barátom egyszer szellemesen megjegyezte: Zalman azért kapta a kiküldetést, hogy megtérítse a hippizsidókat, de a dolog fordítva sült el: a hippik térítették meg Zalmant. És bizonyos szinten Reb Shlomót is. Mindkettőjük életét meghatározta a 60-as évek forradalma: a San Francisco-i Szerellem Nyara, az eksztatikus spiritualitás, a Gáia-tudat, a Hare Krisna, a fű és az LSD. (Utóbbihoz az akkor még chabadnyik Zalman a Rebbe áldását kérte – és meg is kapta.)

Reb Zalman az utóbbi fél században egy új, liberális haszidizmust épített fel (*Jewish Renewal*); az elsőként avatott rabbivá nőket, majd melegeket és leszbikusokat. Miatta közhely ma az amerikai zsidóság minden liberális irányzatában a dobos-hangszeres dave-nolás, a zsinagógai meditáció és a tánc. Ő vizionálta és tervezte meg a híres szivárványos – mégis hagyományos – taleszt, amit Magyarországon Scheiber Sándor hordott elsőként (pedig azt hittem, én!). Ő sadchenolta össze a hagyományosan „felvilágosult” liberális irányzatokat a zsidó spiritualitással.

Hippi haszid volt
– emléke legyen
áldás

Fent:
Reb Zalman
és Shlomo
Carlebach

Lent:
Reb Zalman
és a dalai láma

Sokan közülünk magam sem tudom, hol lennénk zsidóság- meg istenügyileg Zalman és Shlomo nélkül. Pedig volt idő, amikor úgy éreztem, Zalman túl messzire ment. De ez éppúgy része volt az útkeresésnek: nem ő ment messzire, én voltam messze. Egy időben azt hittem, a felvilágosodáson keresztül vezet az út a megvilágosodáshoz. Sokáig a modern-ortodox és a maszorti irányzatok határozták meg a vallásos életemet – mint megannyi más útkereső barátomét –, ami együtt járt a maimonidészi-leibovicsi

(*misznagged*) „negatív teológia” internalizálásával: Istenről nem lehet érdemben beszélni, mert semmilyen szó nem adja vissza a lényegét. Isten nem beszél, mert az ember beszél. Isten nem gyűlöl, mert az ember gyűlöl. Isten nem is szeret, mert az ember szeret. Ez a fajta túlintellektualizált vallásosság arra a következtetésre engedett jutni, hogy Isten nem is létezik, mert az ember létezik. Isten olyan tökéletes, hogy emberi mércével nincs is. Én pedig sosem szerettem volna egy Istentől mentes világban élni. A „mitnagged-zsidóság” dualizmusa számomra csapda volt: olyan ez, mint amikor valaki a szénsavas ásványvizet szereti, de menteset kap. Akkor meg jöhet a csapvíz is; az legalább ingyen van.

A haszid történetekkel való találkozás volt az első olyan élményem, amikor úgy éreztem, hogy a szavak mögött nem intellektualizálás, hanem bölcsesség rejlik (ugyanaz a bölcsesség, amit korábban Buddhától és a Bhagavat Gitából, később pedig a szúfizmusból ismertem meg). A szikrák felemelése, a Név egyesítése, a Baal Sem Tov meséi, a misztika nyíltan szexuális képei, a mindenben megnyilvánuló Isten és az Ő örömteli szolgálata mind-mind a lelkem nyelvén szóltak (Rabbi Nachmannal élve: a „felső gyökerük” azonos volt).

Reb Zalman azt tanította (haszid alapokon), hogy ha az ember távol érzi magát Istentől, gondoljon az Énekek Éneke versére **קול דודי דופק** „A kedvesem hangja pulzál”, és érintse meg a csuklóján átfutó vénát, mert *a szív pulzusa az Örökkévaló hangja*. A Zajde ebben a tekintetben is a Baal Sem Tov következetes utóda volt: nem ismert olyan dolgot a világban, amiben Isten ne lenne ott, nem ismert különbséget isteni és emberi közt. Életének utolsó éveiben a következő viccel jellemezte utolsó életfázisát („decemberi napok”) és saját teológiáját, nem kis öniróniával: „Vannak reggelek, amikor felkelek és a tükörbe nézve azt mondom: *Ribojnoj sel ojlom* (Világ Ura), ma is úgy döntöttél, hogy Zalmanként kelsz fel?!”

Reb Zalman és köre számára – mint a korai haszidoknál – minden része Istennek és Isten része mindennek. Egy világ van, amit mi bontunk (hibásan) ketté.

Reb Zalman tényleg hippi volt: egész életében vallotta, hogy az emberiség a Vízöntő korszakába ért, ami új tudatszintet jelent (paradigmaváltás), az új fejlemények pedig Isten korszakváltó tevékenységének a része (**ובתבונה משנה עתים ומחליף את הזמנים**) „...bölcsen változtatja az időt és váltja a korszakokat...”), ezért a vallásos zsidó kötelessége a *program-frissítés* – az ezzel való ellenkezés Isten jelenlétének tagadása a korszakváltó folyamatban, ez pedig blaszfémia! Mintha a Baal Sem Tov beszélne a 21. században. Zalman számára ebben az új, harmadik

történelmi fázisban már nem az a kérdés, szabad-e hívő zsidóként más vallási hagyományokat tanulmányozni, hanem hogy szabad-e őket nem ismerni. Nem az a kérdés, hogy a kiddusbor kóser-e, hanem hogy egyszer használatos műanyag pohárkákban osztják-e: na, az nem kóser! Ha Isten **הי העולם** a „Világok Élete”, akkor az egyik legszentebb megnyilvánulása a Föld, ezért a környezet védelme és a „Földanya meggyógyítása” vallási kötelesség.

Egy anekdota szerint 1990 szilveszterén nagy komolyan így szólt az összegyűltekhöz: „Barátaim, azt hiszem, be kell látnom, hogy a 60-as éveknek vége. Úgyhogy itt az ideje elkezdni a 70-es éveket!”

Személyesen soha nem találkoztam vele. Utolsó éveit Boulderben (Colorado) töltötte negyedik feleségével, rendkívül aktívan, de visszavonulva. Pont annyira volt oda a technológiáért, mint a természetért. Íméleztünk és szkájpoltunk. Idén nyáron terveztem meglátogatni; megbeszéltük, hogy a berlini rabbiképző mellett, az ő programjában is fogok tanulni. Tudtam, hogy bármikor elmehet; évek óta tudatosan készített fel minket a halálára.

A rengeteg könyv után az utolsó nagy projektje a „From Aging to Saging, The December Project” volt, amiben a nyugati kultúrában tabuként kezelt kérdésekre keresett régi-új válaszokat a zsidó misztikus irodalomból tanulva: az öregedés hasznosságáról, az időskori testről, szerelemről és a halálra való tudatos felkészülésről. Két éve eljátszotta a halálát: megkérte néhány közeli barátját, hogy végezzék el rajta a rituális halottmosdatást, a *tohorót*, mert szeretne „gyakorolni”.

Mindezzel együtt nem fogadtam könnyen a hírt (pedig úgy akartam), és miközben írok, már megint könnybe lábad a szemem. Talán kicsit azért is, mert eddig én gúnyolódtam azokon a haszidokon, akik a rebbéjük képét őrzik az asztalukon. Most pedig épp ezt teszem.

A Zajde egész élete egy hosszú misztikus aktus volt: **יִיחוד** jichud, egyesítés. Látszólag egymástól idegen, ellentétes világokat egyesített: a radikálisan progresszív világképet a haszidizmus misztikájával, a tudományt a mítosszal, a Valóságot (*malkhut*) az Istenivel (*keter*), Jud-Hét a Váv-Hével – Eget a Földdel.

Egyébként Reb Zalman egy rendkívül vicces alak volt – utoljára például azzal viccelt meg, hogy amikor napokkal a halála után bejelentkeztem a Skype-ra, az állapota kis szürke iksz helyett („nem elérhető”) zöld pipa volt: „offline – hangüzenet-hagyási lehetőség”.

Úgyhogy kapcsolatban maradunk.

zékher caddik livrokho זכ"ל A caddik emléke (legyen) áldás!

Gyárfás Endre

Hurcolhatom halálomig

Ejtőernyős különítmény
szállta meg ezt a nyári rétet.
Világítótoronny fejen
kigyulladnak a sárga fények.
Felcsap a füst – kékes-lilás.
Itt-ott a vér is foltot ejt már.
Parázsló csik a zuhanás.
Iker-iszonyat egy-egy szempár.

Holott a rét, igen, a rét
maga a béke, földi béke.
Nincs ejtőernyő, csak fehér
cickafark tárt tenyerecskéje,
torony fejen a sárga fény:
az ökörfarkkóró virága;
a füst: veronika; a vér:
pipacs; a szempár: kéksaláta.

Igen, a békét látom itt.
A háború csak fénykép bennem.
Hurcolhatom halálomig.
Negatívja évülhetetlen.
Ha felvillan, ha kivetül,
a múltam magányosan tüntet.
Csupán a zsázsa feketül.
A rét – a rét szivárványünnep.

„A ZENÉSZ ELŐTT KINYÍLIK A VILÁG”

Fischer Ádámmal beszélget Sziklai Éva

– Egy korábbi interjúban már elmondta, hogy traumatizált környezetben nőtt fel, mivel négy évvel a háború után született, de családi holokausztérített-ségére is utalt már...

– Zsidót a szélsőjobb csinál belőlem, öndefinícióként sem a neveltetésünkből nem adódik, sem a valláshoz nincs közöm, mint ahogy mindenféle eszmén alapuló csoporttól idegenkedem. Fiatalon inkább afféle anarchistának tekintettem magam. Csoporttudattól való idegenkedésem a „párton kívüli” – ugye ismerős? – (ön)meghatározást idézi, akár a zsidóságra vonatkoztatva is. A holokausztérítetttség a családban nem volt tabu, anyai nagyszüleinket gyilkolták meg Auschwitzban. Apai nagyapánk is '44-ben halt meg, már nagyon öreg, de halálában az izgalmak is valószínűleg szerepet játszottak, és nagyanyánk sem élt már a születésemkor. A gyermekkor nagyon fontos eleme hiányzott így az életből és a testvéreimből. Ezt igazán most veszem észre, amikor nekem is unokáim vannak. Az, hogy minden felnőtt traumatizált volt, a folytonos és mindenre kiterjedő féltésükben jelentkezett: nem mertek egyedül az utcára engedni, akkor voltak nyugodtak, ha mindenki otthon volt. Nem tudom, ez utóbbi mennyire egyéni emlék, arra a korra jellemző volt, bár érzésem szerint nálunk sokkal erősebben volt jelen, mint máshol.

– Már négy évtizede él távol szülőhazájától. Családjából elsőként ment külföldre, testvérei sem itthon csináltak karriert, illetőleg alapítottak családot. Mennyire érzett honvágyat az Andrassy út iránt, ahol felnőttek?

– Nem volt olyan év, hogy ne látogattam volna haza. Azt hiszem, a leghosszabb idő, amit távol töltöttem, hat-hét hónap lehetett. De persze az első idő – amikor szeptemberben Bécsbe mentem, és csak karácsony előtt

tértem haza – sokkal hosszabbnak tűnt, mint a későbbi időszakok. Gyerekkoromról, az Andrassy út környékéről voltak nyomasztó emlékeim is – anyám nagyon nem szeretett ott lakni, kertes házra vágyott, a szabad természetben érezte otthonosan magát, az Andrassy út számára a bezártságot jelentette. Ez kicsit rám is átragadt. Gyermekkorom állandó emléke, ahogy anyám az újságokat böngészi, és lakáscsere-lehetőségeket keres. Talán emiatt sem éreztem túl nagy honvágyat a lakásunk és a környék után.

– A szüleik nem bánták, hogy mindhárman máshol letek otthonra?

– Egyáltalán nem, sőt. Azért szántak mindannyiunkat zenésszpályára, hogy a világ kinyíljon előttünk. Apám meglehetősen rossz néven vette, amikor kamaszként egy darabig komolyan dédelgettem az újságírás vagy írás „B tervét”. Úgy ítélte meg, ha valamelyikünk letérne a nekünk kijelölt pályáról, akkor sem szabad, hogy a nyelv röghöz kösse. Eszter húgom nem hegedűművész lett, hanem pszichológus, ő később az orvosi egyetemet is elvégezte, és ezzel nem volt baj, mert a szakmájának Berlinben is élhet.

– Egy karmester – minél tekintélyesebb zenekarok élén állhat, annál inkább – hatalmi helyzetben van. Szemben néhány kollégájával – akik közül van, aki még a jegyszedőket is rettegésben tartja –, Öntől meg lehetőségek idegen a hatalmi mámor.

– Karmesteri pályámon soha nem a hatalom érdekelt. Feladatomat abban láttam, hogy koordináljam zenészeim teljesítményét, és mindenkiből a maximumot hozzam ki. Csodálatos lehetőség, hogy a világ legnagyobb zenekarainak élén állhatok, amelyeknél minden technikai adottság megvan, ami az együtt muzsikálás öröméhez és árnyaltságához szükséges. Ezt szeret-

A holokauszt-
érintettség
a családban
nem volt tabu.

ném úgy kiaknázni, hogy ihletet merítsek belőle. Hogy az adottságokat megváltoztassam – például hatalmammal élve „lecseréljek” muzsikusokat –, az rám nem jellemző. E tekintetben nem hasonlítok a legtöbb karmesterre. Közhely, de igaz : a hatalommal élni kell, és nem visszaélni – művészetben, politikában, bárhol.

– A Müpa szokásos évadzáró Wagner-ciklusán a Tannhäuser szünetében könyvbemutatót tartott: Michael Tanner Wagner-kalauzát (Európa Kiadó) ismertette a közönséggel. A hátsó borítón az ön ajánlása olvasható, amelyben erényként kiemeli, hogy a szerző „külön tudja választani az embert és a művészt”. Izrael a Wagner-operákra nem fogadóképes, bár Barenboim sokat tett már ennek a megváltoztatásáért.

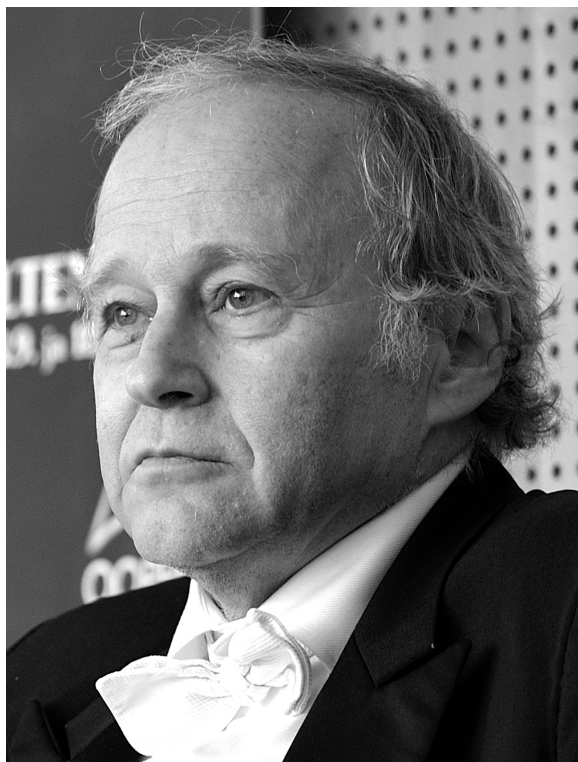
– Barenboimnak igaza van. Nem lehet az Auschwitz előtti és az Auschwitz utáni antiszemitizmusok közé egyenlőségjelet tenni. Wagner lehetett ronda csirkefogó, de hát sok ilyen zeneszerző volt, ugye Chopin és Muszorgszkij is. Mi magunkkal tolnánk ki, ha nem játszanánk a műveiket. Wagnerhez, az emberhez ma semmi közünk sincs, ő 130 éve halott. A zenéje viszont ma okoz örömet, és nekünk. Erről eszembe jut egy oldalági mesüge nagynénénk, aki a háború után évekig nem vett be aszpirint, ha fájt a feje. Ami ráadásul nem is német gyártmány volt, csak német találmány; de ő úgy érezte, hogy az aszpirin bevétele a németek erkölcsi elismerését jelentené, tehát neki inkább fájjon a feje! Egyébként azt gondolom, hogy Wagner „túléli” azt a generációt, amelynek tagjai – az általa keltett asszociációk miatt teljes joggal – képtelenek Wagnert élvezni. Az utánunk jövő generációk Izraelben is fognak, elfogulatlanul, Wagnert hallgatni.

– Az utóbbi években magától értetődően áll ki az egyre riasztóbb hazai jelenségekkel szemben. Minden eszközt bevet, a levélírástól a sajtóértekezleten át a többeszes tömeg megénekeltetéséig a Szabadság téren. Hisz benne, hogy ennek lehet valódi hatása?

– Nem tudom, ezt nem lehet mérni. Azt éreztem, hogy az emberek örülnek, és ez nekem is örömet jelentett. Ezért szeretném tovább csinálni, ha lehet, és nem valamiféle előre kiszámított hatásért. Az ember azért lép fel valami célért – a jelen esetben az alapvető európai demokratikus értékrend, így például a történelmi emlékezet tisztaságának megtartásáért –, mert meg van győződve, hogy tennie kell valamit. Garantált és elvárható siker nincs.

– Néhány nappal a nagy éneklés után jelent meg Schmidt Mária cikke a *Heti Válaszban*, amelyben hosszan foglalkozik a lassan épülő emlékmű elleni tiltakozással.

– Nem olvastam a teljes cikket. A kommentárok alapján úgy gondolom, az emlékművet pártolók még mindig úgy tesznek, mintha nem értenék meg a botrány

Fotó: Czírák Pál

valódi jelentőségét, pedig pontosan tudják, miről van szó. A sokat idézett mondat az öröklődő bűnről persze vérlázító, szerintem vérlázító szándékkal is van mondva, nem meggyőződésből.

– Egy hónappal később meg az éjszakában egyszer csak mégis odanőtt a szoborféleség.

– A kormánynak sokkal jobb üzlet lett volna csendben kiszállni az egészből. A tüntetések minden bizonynyal folytatódni fognak, és sikerülni fog a tiltakozásokkal a Horthy-korszak további bűneivel is szembesíteni a magyar társadalmat, olyanokkal, amelyeket eddig megpróbáltak elkenni.

– Ön, ha aggódik is, szemlátomást alkatilag optimista és elképesztően energikus. Lehet ma valaki Magyarországgal kapcsolatosan derűlátó?

– Úgy érzem, Magyarországon a „helyzet fokozódik”, ahogy mondani szokták. A negatív fejlemények ellen minden erővel fel kell lépni, ez a mi generációnk feladata. De az életben mindig minden másképp alakul, mint elképzeljük, lehet, hogy ez a mai fenyegető helyzet megváltozik, újabb, világszerte fellépő jelenségek relativizálják vagy elmoszák a mai érzéseinket. Európának is nagyon sok más gondja van, naivság lenne elvárni, hogy még erősebben avatkozzanak be az itthoni dolgokba, mint eddig. Tenni kell a dolgunkat és hinni abban, hogy hasznosat cselekszünk. Hogy nyugodtak lehetünk-e? A világ sok krízist élt már át, most nincs háború, ez a legfontosabb. Nyugodtak nem lehetünk, de kétségbeesni sem kell még.

Elfogulatlanul
Wagnert
hallgatni.

„HA SOKAN ÍRUNK JIDDISÜL, MEGMARAD VALAMI”

Fischer Ivánnal beszélget Váradi Júlia

Fischer Iván, a Budapesti Fesztiválzenekar alapítója és zeneigazgatója nyugat-európai koncertek után a közelmúltban Budapesten is szerzői esteken mutatkozott be. Évtizedek vezénylese után saját műveivel lépett a közönség elé. A művek között klasszikus jiddis költők megzenésített verseivel és a *Vörös tehén* című egyfelvonásos operájával is találkozhattunk, amelynek témáját a tiszaezlári vérvád szolgáltatta.

– Miért és mióta ír jiddis nyelvű műveket?
– A vészkorszakban az emberek mellett egy nyelvet is elpusztítottak: a jiddist, amelyet 1944 előtt a magyar mellett a legtöbben beszéltek Magyarországon. Ez volt a kelet-európai zsidók nyelve, egy gyönyörű, szellemes, gazdag nyelv, amely talán tovább él Brooklynban vagy Izraelben, de nem ugyanúgy. Az a jiddis, amit Sátoraljaújhelyen vagy Krakkóban beszéltek, összefonódott a zsidó közösség, a „stetl” mindennapi életével, gondjaival, bajaival, álmaival, vágyaival, ünnepeivel. Nagyon megdöbbentett, amikor ráébredtem, hogy néhány ember ugyan túlélte a katasztrófát, de a nyelvnek vége. Nem akartam ebbe belenyugodni. Ha sokan írunk jiddisül, megmarad

valami. Ehhez szeretnék hozzájárulni annak ellenére, hogy nem vallásos családban nőttem fel.

– A jiddis nyelven írt darabok témáját hogyan választotta, mi érdekelte abból az elsüllyedt kultúrvilágból a legjobban?

– Először a holland állam kért fel egy kórusmű megírására. Meg is adták a szövegét: egy elpusztított zsidó gyerek jiddis búcsúja a szüleitől. Ez volt az első impulzus. A másodikat már én választottam, egy szép Rokhl Korn-verset a gyászhoz való ragaszkodásról. Utána készült kétnyelvű kantátám német és jiddis szövegekre, ehhez Abraham Szuckever egy versét választottam.

– Gyerekkorában hallotta ezt a nyelvet? Ha igen, kitől?

– Gyerekkorom nyelvi emlékei döntően hatottak a *Német-jiddis kantátára*. A dédapám még jiddisül beszélt, vegyesboltja volt Alsó-Kubinban. Nagyapám Bécsbe költözött, nem tartotta már a vallási előírásokat, vasúti mérnök lett, és nagyanyámmal mindig németül beszéltek. Apám és testvérei már magyarul nevelkedtek, bár szépen megtanultak németül is. Jiddisül viszont már egy szót se beszéltek. A jiddis a szegényebb, vidéki zsidóság nyelve maradt. Szegedi nagynéném, Eszti néni néha feljött Pestre, ő tartotta a vallást, a kóser konyhát és tudott jiddisül. Eszti néni a híres szegedi rabbi és botanikus tudós Löw Immanuel lánya volt, az egyetlen vallásos nagynéni. Sokat csóválta a fejét, hogy mi mennyire elfajzottunk.

– Miért érezte úgy, hogy a tiszzaeszlári perről épp most kell darabot – operát – írni? Miért érzi fontosnak, aktuálisnak?

– Mindig aktuálisnak éreztem, mert olyan ma a világ, mintha semmi sem változott volna. Az antiszemitizmus igazi oka a tudatlanság. Ebből fakad a gyanakvás, ami időnként fellángol, különösen akkor, amikor gazdasági feszültségek vannak. 1882-ben sok volt a zsidó bevándorló Magyarországon, sokan menekültek ide a pogromok elől. Megnőtt az ellenszenv és bizalmatlanság a kaftános, szegény, jiddisül beszélő idegenekkel szemben, és terjedtek a legendák, babonák: ezek a haszidok keresztény gyerekek vérért sütik a pászkába. Hiába nyitják ki az ajtót a zsidók széderesten, hogy bárki bejöhessen a házukba, és lássa, hogy nem történik semmi ilyesmi, ez a gonosz rágalmazás megállíthatatlanul terjedt. Még most is hallani lehet ilyesmit, legutóbb 1998-ban, Körmenden indult el ugyanaz a fajta suttogás, összenézés, rémhírterjesztés, mint egy évszázaddal korábban. Van ennek a gyanakvó üldözési mániának kifinomultabb formája is: „a nemzetközi, New Yorkból és Tel-Avivból irányított fináncdöke összeesküvése a magyarok megrontására”. Ezért kell a Tiszaeszlárról írt operát most bemutatni. Tükröt

kell tartani mindazoknak, akik száz éve a kollektív paranoia rabjai.

– Mióta foglalkoztatja ez a téma? Járt már azon a vidéken?

– Egyszer ellátogattam Tiszaeszlárra, talán tizenöt évvel ezelőtt. Kérdezősködtem, valaki megmutatta, hol volt az ófalu, az újfalu, a zsinagóga, mindennek már nyoma sincs. Nyíregyházán viszont áll még a régi városhaza, benne a díszteremmel, ahol az európai híró tárgyalás zajlott. Erdély Miklós filmrendező 1981-ben még talált emlékeket: Elsősorban a fővádlott, Schwarz Salamon kilencvenéves fiát, aki meg is szólal a *Verzió* című film bevezetőjében. Erdély mesélte nekem azt is, hogy egy idős ember Eszláron a bicikli kormányára támaszkodva mesélt neki a perről, majd hozzátette: „A nép tartja a vádat.” Ekkor kezdtünk gondolkodni azon, hogy a filmből egy operát is írunk.

– Egy ilyen témájú és kicsengésű operával, mint a *Vörös tehén*, mit lehet elérni? Mit gondol, mit indíthat el a nézőkben?

– A főszereplő, a tizenöt éves Scharf Móric, a hamis tanú, akit rávettek, hogy azt hazudja, látta a kulcslyukon keresztül a gyilkosságot. Az ő eltévelyedéséről, elcsábulásáról, majd megtéréséről szól ez a darab. A futballszurkolókként ábrázolt antiszemita csak mellékszereplők, nem ők az érdekesek. A fiú viszont nagyon fontos: arról ábrándozott, hogy elhagyja a zsidó vallást, a zsidó közösséget, új életet kezd az őt nevelő keresztény hazafiak között, átvesz mindent, amit ott hall, amit a szájába adnak, még túl is teljesíti, amit várnak tőle. Lehet, hogy sok néző felfedez magában valami hasonlót: amikor a többséghez való alkalmazkodás miatt olyasmit érzett, mondott vagy tett, amit később megbánt. Azt hiszem, a huszadik században sok-sok Scharf Móric létezett. Rengeteg zsidó érezte azt, hogy ha kitér, ha elvegyül, ha a többséghez idomul, sőt, ha erre még rátesz egy lapáttal, akkor jobban jár. Ez a taktika nem vált be.

Fotók: Marco Borggreve

KONCERTEK OTTHON, KÓRHÁZBAN

Fellegi Ádám ma

A z Országos Onkológiai Intézet új épületének aulájában ad koncerttel egybekötött találkozót. A hatvanperces, terápiás hangversenyre e nyári délutánon összegyűlnek betegek, látogatóik, és – fehér köpenyük alapján – még vagy már munkaidejüket töltő dolgozók. A kezdés előtt az igazgató főorvos is talál még valahol helyet.

Bachot, Mozartot, Beethovent és Chopint játszik, rövid ismertetést ad minden darabhoz, kicsit a hangszer történetéről is beszél, vagy arról, hogyan lehet a halállal is barátságot kötni, s mindez hogyan szólalhat meg a zene nyelvén, akár az élet himnuszaként. Még egy Liszt-rádás is belefér, ha már egyszer Liszt-díjas, teszi hozzá.

Senki
nem vádolja
a magyarságot
kollektív
bűnösséggel.

A hangulat egyszerre oldott és emelkedett, a közönség őszintén hálás, a légkondicionáló időnkénti morajlása mellett is helye van itt a zenének.

Utána egy-egy kólával, kávéval félrevonulunk.

A *Szombat*nak ugyan ez lesz az első nyilatkozata, de nem lesz igazi coming out – mosolyog –, hiszen sose volt titok, hogy zsidó, de hát erre fele úgyis az a zsidó, akit annak tartanak. Ahogy Szerb Antal a *musz* idején jött rá, hogy magyarul beszélő zsidó, ő is változó hangsúlyt helyez e tényre. 1954-ben sem neki, sem szüleinek nem volt bántódása a bar micvája miatt, de tartós érdeklődés sem maradt benne a zsidó vallás iránt, sőt, később volt olyan időszak is, amikor a keresztény tanokra fogékonyabbnak mutatkozott. Az Újszövetséget betéve ismeri, ez azonban sem kitérésre, sem istenhitre nem csábította.

A zsidósággal való újabb önazonossága sem a hiten alapszik, hanem – talán ahogy az idős Freudot is az üldöztetés szembesítette gyökereivel – bizony a közállapotok és a napi politika játszik benne szerepet. Kérdésemre, hogy van-e veszélyérzete, azt állítja, egyelőre nincs, bár egyre durvább, részvétlenebb, agresszívabb hangok hallhatók és olvashatók – általában is, de kivált a zsidók ellen. Közbevágok, hogy újabban büntetendő például a holokamuzás, mire határozottan rávágja, hogy ő azt sem szankcionálná, mert az amerikai

típusú törvényekkel szimpatizál – noha az is igaz, hogy a liberális törvényekhez a gyűlölet társadalmi méretű elutasítása dukál, nálunk meg jellemzőbb a cinkos bólogatás.

Hogy nem vágyott-e máshova? Úgy alakult, hogy mindvégig hű maradt e szülőföldhöz – bár egy '57-es, tizenöt éves kori sikertelen, ám szerencsére következmények nélküli határátlépési kísérlettel is „eldicselkedhet”. A nagy magyar írók és gondolkodók (Vörösmarty, Eötvös, Petőfi, Arany, Ady, József Attila) adják kulturális anyanyelvét, ez a hinterland négy idegen nyelv ismeretében is a saját biztonságos közege. A létbiztonságot és a művészeknek járó utazási szabadságot a rendszerváltás előtt élvezhette, paradox módon éppen ekkor záródtak be előtte az ajtók.

Így ötvenéves korához közelítve kellett valami modus vivendi találnia, és ez most, közel negyedszázad után is sikertörténet: rájön, hogy hetvenhárom négy-

zetméteres terézvárosi lakásában – amely egy volt csillagos ház harmadik emeletén található, lift nélkül – rendszeresen fogadhat közönséget. Címlistája háromezres, és itt mindent úgy csinálhat, ahogy a legkézenfekvőbb: koncertsorozatokat épít fel, ismerteti a darabokat, perselybevételéből adózik és egy szervezőt fizet, közben otthonról sem kell kimozdulnia, és a saját hangszerén játszhat. Kamarazenélésből sajnos így kevesebb jut, hiszen annak a honoráriumigénye is többszörös. Van egy mozgó hangszere is, ezt szállítják a terápiás koncertekre. Ilyenkor természetesen jótékonsági alapon muzsikál, ezért nem helyes fizetséget elfogadni. Hospice-osztályokon ma is játszik, többeknek jelentette már az ő zongorahangja az utolsó kapcsolatot a földi léttel. Úgy érzi, és ebben sokan megerősítették már, hogy hályogkovácsként is hitelesebb e terápia, mint a pszichológiai-pszichiátriai megalapozású konzervzene. Igen, a muzsikálásnak helye kell, hogy legyen a kórházakban, a gyermekosztályoktól a haldoklókig.

A holokauszt-emlékévhöz tavaly megpályázott kormányzati támogatását a Liszt-díjas művész is visszaadta. A tervezett koncertet viszont megtartja: édes-

apja, a Don-kanyarnál munkaszolgálatosként megölt Gellért Dénes (Fellegi Lajos, édesanyja második férje hétévesen adoptálta) emlékére muzsikál majd, a XIII. kerületi önkormányzat támogatásával, a Hollán Ernő utcai iskolában.

Feleségével a Szabadság térre is elszékelnek néha – jelenlétükkel demonstrálnak. Jobboldalról – mondja – a tiltakozók elleni egyik rágalom az, hogy ők a magyarságot kollektív bűnösséggel vádolnák. Senki nem mondott ilyesmit. Kollektív bűnösség nem létezik az én fel fogásom szerint sem. De nem létezik kollektív ártatlanság sem. A botrányos emlékmű pedig pontosan ezt sugallja, csakúgy, mint annak szegedi párdarabja is.

A vészorszak és az azt megelőző évek magyar társadalma dühödt, acsargó zsidóellenességtől volt terhes, és ebben a társadalom jelentős része, mondhatni többsége, kisebb-nagyobb mértékben osztozott. Dokumentálják ezt a korabeli parlamenti jegyzőkönyvek és a korabeli sajtó teljessége. Sehol egy sajnálkozó szó, együtt érző hang a zsidók mellett, hacsak Bartók és 57 társa bátor nyilatkozatát nem említjük. Az is pusztába kiáltott szó maradt...

Sziklai Éva

AZOK A HOLOCAUST-TÚLÉLŐK, AKIK NYILT GETTÓBAN VOLTAK, MOST JOGOSULTAK LEHETNEK NYUGDIJRA

A Claims Conference és a Német Kormány legújabb tárgyalásai eredményeként a Közép- és Kelet-európai Alap (CEE)F kritériumainak további liberalizálását sikerült elérni, mely alap havi nyugdíjat nyújt a jogosult Holocaust-túlélőknek.

Azok a zsidók, akik a Német Kormány által elismert "nyílt gettóban" éltek legalább 3 hónapig, jogosultak lehetnek CEEF nyugdíjra. Ha úgy véli, hogy jogosult lehet, kérjük nyújtson be kérvényt.

Abban az esetben részesülhet egy kérvényező kifizetésben, ha a program összes kritériumának megfelel. A jogosultsággal kapcsolatos információk és a jelentkezési űrlapok itt érhetők el: www.claimscon.org/CEE.

Claims Conference ועידת התביעות
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

További információkért kérjük forduljon irodánkhoz:

Claims Conference
P.O. Box 20064
Tel Aviv, Israel 6120001
Tel.: +972-3-519-4422 or +972-3-519-4481
Fax: + 972-3-624-1539
E-mail: infodesk@claimscon.org
www.claimscon.org

A Claims Conference-nél Ombudsman áll rendelkezésre. Az Ombudsman-irodával a következő módokon léphet kapcsolatba: email ben - Ombudsman@claimscon.org, vagy levélen keresztül - Claims Conference Ombudsman, Postfach 90 02 08, 60442 Frankfurt, Németország.

JELEK A VÍZEN

Frigyesi Niran Judit zenetörténésszel, íróval beszélget
Várnai Pál

A művészet:
a realitáson
túli életérzés
megragadása.

– Amikor – több mint harminc éve – elhagyta Magyarországot, már jelentős kutatómunka állt a háta mögött. Ma is számos külföldi egyetemen tanít, több nyelven publikál, ismert zenekutató. Jelenleg a Bar Ilan és a tel-avivi egyetem tanára. Tudományos munkája mellett ír szépprózát és verset, fotókiállításai is vannak. Hogy fér el ennyi különböző alkotó tevékenység egymás mellett?

– Mindig két szakmában dolgoztam, muzikológus és etnomuzikológus is vagyok, de irodalmat és filmet is tanultam és tanítok, író workshopokat vezettem, írok, filmezek, fényképezek. Nem hiszem, hogy a sokrétűséghez különleges adottság kellene, avagy rendkívüli teljesítmény volna. Az emberben hihetetlenül sok lehetőség rejlik. Elég megfigyelni a gyerekeket: egyik évben festők, a másokban színészek, a harmadikban biológusok – száz különböző életet kezdenek élni. Ha megtehetné, ha anyagilag és társadalmilag lehetősége volna, a legtöbb ember művész is, kutató is volna. Mindkettő alapvető része az emberi létnek, és egy bizonyos formában az állati létezésnek is. A művészet: a realitáson túli életérzés megragadása és az abban való elmerülés, az ember önmaga mélységeinek felismerése – e nélkül nem lehet élni. A kutatás: kíváncsiság, felfedezés, belenézni a minket körülvevő dolgok mélyébe – e nélkül sem lehet élni.

– Egyik fő érdeklődési témája Bartók zenéje, róla könyve is jelent meg. Gondolom, a népzenei kutató és archiváló Bartók, valamint az ön zsidó népzenei kutatása között van némi átjárhatóság.

– A népzenei kutatás alapvetően hozzásegít ahhoz, hogy Bartókot megértsem. Nem a zenére mint struktúrára gondolok itt, hanem a zenében, a zene mögött meghúzódó személyiségre és szellemiségre. Tudom, mit jelent órákig, napokig vesződni egy dallam lejegyzésével. Tudom, mit jelent terepmunkát végezni – nem technikailag, ez kevésbé fontos, hanem érzelmileg. Ez a munka egyszerre a hazaérkezés és a feloldhatatlan idegenség érzelmi helyzete. Az ember közel kerül egy élethez, amelyet élhetett volna, és amely után bevalatlanul mindig vágyódott – azt hiszem, minden el-

képzelhető világ után vágyódunk egy kicsit. A gyűjtő egy pillanatra úgy érzi: „Kkőztük vagyok, akár köztük maradhatnék, talán egyszer, a déd- vagy ükapám lelkében, már jártam is itt.” Minden ismerős és mégis minden idegen. Mert ugyanakkor rettenetesen távol is van az ember attól a közösségtől, már csak azért is mert, mikor az ember „gyűjt” mintegy kívülállóként „megfigyel”. A szürreális vágyakozás egy közösség után, a valahova tartozás illúziója vegyül a végtelen idegenség érzésével. Bartók városi intellektuelként élte meg az ősi falusi élet utáni vágyakozást, és ez az élmény meghatározó volt számára. Enélkül nem lehet megérteni zenéjét. Én, a modern világi kultúrában nevelkedett fiatal lány, valami letűnt, még őszintén hívó zsidó világ utáni vágyakozást éltem meg gyűjtőmunkám során. A Bartók-könyvem azonban nem erről szól. Abban Bartókot az akkori Budapest értelmiségi és művészi közegének szellemiségében próbáltam megérteni.

– Egyik szemináriumának a témája három zeneszerző, Mendelssohn, Kurtág és Ligeti volt. Mi a közös bennük? Engem különösen érdekelne Kurtág és Ligeti zenéjének zsidó vonatkozása, ha létezik ilyen.

– Az ember érzelmi élete, ennek közösségi háttere és történelme, és az ember érzelmi fantáziája, tehát az ember múltja és a lelkében rejlő jövő lehetőségei kimeríthetetlenek. Univerzumok és galaxisok vannak minden emberben elrejtve. Ebből fakad az idegenség érzése is. Bármennyire törjük is magunkat, az összes vágyaink, álmaink, félelmeink, atavisztikus és konkrét örökségeink – az egész „csomag” nem osztható meg senkivel, és nem illeszthető be semmilyen „közösségbe”. De ez nem azt jelenti, hogy az ember egyedül van – legalábbis meg kell próbálni, hogy ne ezt jelentse. Ez azt jelenti, hogy minden hovatarozás kompromisszum. Minden találkozás ember és ember között, ha valóságos, végtelen öröm: világok találkozása, az egyénben rejlő egy vagy néhány világnak a másokban rejlő egy, vagy néhány világával való találkozás. De sosem az egész ember. A kompromisszum és a rejtőzés mindig ott van. Aki azt állítja, hogy valakivel „min-

dent” meg tud osztani, vagy hogy egy közösségben száz százalékgig otthon van, az valószínűleg már rég elfojtott ezernyi potenciálisan benne rejtőző világot a lelkében, és csak azokat a világokat engedi felszínre, amelyek megoszthatók. Ami a zsidó zeneszerzőket illeti, mindegyiknek egy ilyen, borzalmasan fájdalmas, lelki kompromisszumot kellett kötnie a világgal – a zenében. Minden zeneszerzőnek és minden művésznek meg kell kötnie ezt a kompromisszumot, minden egyes alkotásban újra és újra, de a zsidó zeneszerzők kompromisszuma speciális, mivel többnyire egy hangúlyozottan keresztény közegben és zenei nyelvben történik – a nyugati zene közegében, amelyet a keresztény zenei múlt határoz meg. Hogy ki hogyan néz, vagy nem néz szembe ezzel a problémával, az egy könyv témája lehetne.

– A legutóbbi évekig kutatta fel azokat az idősebbeket, túlélőket, akiktől betekintést nyerhetett a „zsidó szertartások misztériumába”, a davenolás

és recitálás rejtelseibe. Mestereit, beszélgetőtársait fotóival is megörökítette, emellett a környezetet, a pusztulásnak induló épületeket, lépcsőházakat, is lefotózta. Szinte ott érzi magát az olvasó ezekben a kopott, félhomályos szobákban. Beszélgetésünkkel szinte egy időben jelenik meg, a Libri kiadó gondozásában *Jelek a vízen* című dokumentumregénye, amely ezeket a fotókat is tartalmazza. Miről szól ez a könyv?

– Technikailag a könyv a budapesti közösségek körében a hetvenes években végzett kutatómunkámról szól, amelyet akkor Laki Péterrel kezdtem el. Ez a kutatás a tradicionális zsidó imadallamok összegyűjtésére és elemzésére irányult. Azonban ez csak kerete a könyvnek, amely sok szálon fut. Egyik legfontosabb témája a hangzás, a zene és a csend. Mit jelent az embernek, hogy hangokat hall? Mi az atmoszférája egy hangoktól csengő-zengő térnek? Mit tesznek az emberrel, lelkileg, a hangok? Ez az első kérdéscsoport. De ezzel

Zsidó
zeneszerzők
fájdalmas
kompromisszuma.

Világok
összezsapása.

összefonódva más témák is beleszövődnek a történetbe. Az idegenség érzése, amiről előbb beszéltem. A világok összezsapásának problémája: a múlt világa szemben a maival, a vallásos szemben világgal, a művészet szemben a tudományos megközelítéssel, és így tovább. Számomra egy műalkotás: ima. Egy könyv elolvasása, egy festmény előtt való koncentrált álldogálás, egy színház vagy koncert után azt kell éreznünk, hogy érdemes élni. Érdekes, hogy ezt a hatást sokszor éppen a tragédiák, az úgy nevezett nehéz művek érik el. Talán éppen ez a katarzis lényege: leásnak, és ezzel segítenek kimondani és kilőni, amivel az ember nem mer szembenézni. A végén egy homályos érzet marad, amely azonban alapvetően pozitív: minden baj, nyomorúság, probléma ellenére van az ember legmélyebb rétegeiben valami szavakkal ki nem fejezhető értékrendszer és harmónia, amelyet annak a könyvnek, festménynek vagy zenének a segítségével, vagy az arra adott lelki válasszal a felszínre tudott hozni, át tudott élni. Ilyenkor az ember kapcsolatot teremt önmagával. Ha vallásosan fogalmaznánk, azt mondanám: „kapcsolatot teremtett az Istennel önmagában”. Aki a világi megfogalmazást szereti jobban, annak azt mondanám: „kapcsolatba került az önmagában rejlő lélekkel, a lelkében rejlő harmóniával.” Végso soron a két megfogalmazás ugyanaz. Erről szól a könyv. Remélem.

– A regényben zeneakadémiai éveiről, nagyszerű tanáraitól – Kurtág György, Króó György, Pernye András – és csodálatos koncertekről – Szvjatoszlav Richter, Ferencsik János, Yehudi Menuhin, Fischer Annie – is ír. „A zene volt a mi tóránk”, jegyzi meg könyvében. Hogyan emlékezik vissza ezekre az időkre?

– Nemrég felkeresett Németországból egy filmproducer. Végtelenül betévedt abba a kiállítóterembe, ahol a könyvben megjelent néhány kép, a könyv egy novellányi részlete, valamint szinopszisa van kiállítva. Azzal keresett meg, hogy szeretne ebből a könyvből

filmet csinálni. Végtelenül szimpatikus, intelligens és érzékeny emberrel hozott össze a sors. Nos, a beszélgetés közben azt mondja: „Igen ám, de ahhoz, hogy támogatást találjunk a filmre, feltétlenül szükséges egy USP.” „Micsoda?”, kérdeztem, mivel még életben nem hallottam ilyesmiről. „Unique selling point”, mondja. Magyarra úgy fordítanám: olyan különlegessége a dolognak, amely jól eladható. Aztán hozzátette: „Harminc évvel ezelőtt ez másképp volt. Akkor, ha javasoltam egy témát, amelynek értéke volt, és volt garancia arra, hogy az színvonalasan lesz megcsinálva, elfogadták. Ma nem megy USP nélkül, kell valami extravagáns, amit még soha senki nem csinált.” Azt hiszem, ez mindent elmond az *akkor* és a *most* különbségéről. Nemrég meghallgattam a YouTube-on egy Fischer Annie-koncertet. Nem az hatott meg, hogy zeneileg jó volt, bár persze ez is fontos. Az volt benne a megrázó, hogy mennyire egyszerű volt. Csak zene volt, nem akart különleges, más, több vagy eredeti lenni, csak egyszerűen *volt*. Körülbelül ez a különbség. És ez a különbség abban is, ahogy én a válást megéltem az akkori közösségek között. Nem akartak politikai hatalmat, nem akartak toborozni, téríteni, csak lenni akartak.

– A tanításon kívül mik a további tervei?

– Még további tanítás, és még inkább kísérleti jellegű. Novella, regény, vers, fénykép, film – mindez nagyon-nagyon fontos számomra e pillanatban. Rengeteg félkész anyagom van. Szeretném gyakrabban hívni a barátaimat vacsorára vagy kávéra. Zongorázni – ez roppant fontos, alapvető! Többet lenni a családommal. Többet járni koncertre és mindenhova. Egy kicsit, néha: nem csinálni semmit. Lemosni az ablakokat – folyton halogatom. Majd elfelejtem: egy tényleg jó zsidó zenei intézet létrehozása. Utazni, nyaralni menni... húsz éve nem voltam... Megírni a *Szombat*-ba azokat a cikkeket, amelyeket valamikor ígértem... És megköszönni önnek és az olvasónak a figyelmet.

Trauma és utóhatás

A VÉSZKORSZAK ÉS UTÓHATÁSAI AZ IRODALOMBAN

Szeptemberben folytatódik

a szemináriumsorozat a *Szombat* szervezésében,
Szántó T. Gábor vezetésével, a Bálint Házban

Szeptember 9., 23.

További információk
a www.szombat.org/szeminarium
oldalon,
illetve délutánonként
a 311-6665-ös telefonszámon

Oi Va Voi

BULI VAN

Klezmer a forradalom után

Kezdetben volt a klezmerrevival... A nyolcvanas évek kezdetén és az Egyesült Államokban jártunk; addig nem nagyon hallhattunk erről a – jiddis menyegzői muzsikán alapuló – műfajról. Az időzítésben a világon végigsöprő népzenei mozgalomnak volt kirívó szerepe, a „helyváltás” pedig a pogromokat és a náci pusztítást követő emigrációval magyarázható. Szerencsére a padlásról előkerült néhány gramofonlemez, sőt még a nagy mesterek némelyike is élt, így az Andy Statman Klezmer Orchestra, a Kapelye, a Klezmerim, a Klezmer Conservatory Band (és mások) feléleszthették ezt a kihunyóban levő hagyományt.

A klezmerzenészek többsége persze éppúgy kötődött a dzsesszhez és a rockhoz, mint a népzenehez, és fontosnak tartották, hogy friss vért és több személyességet meg befolyást pumpáljanak a jiddis tradícióba. (A nyolcvanas évek közepén megalakult Klezomatics – a műfaj egyetlen Grammy-díjasa, és alighanem a csúcsa – hangoztatta is eleget, hogy számára a Led Zeppelin és Miles Davis nem kevésbé fontos.) Az évtized végén így már inkább azokra kellett jobban figyelni, akik az „új iskola”, a progresszivitás képviselői voltak. Ehhez az új hullámhoz új címkéket kellett a szakmának kitalálnia: a kilencvenes években így terjedt el a „Radical Jewish

Music” – John Zorn, Hasidic New Wave, David Krakauer’s Klezmer Madness! – az ezredforduló után pedig a „Klezmer Revolution” kifejezés. Ez utóbbi egy kitűnő CD-válogatás címével is szolgált, többek közt Daniel Kahn, Socalled, az Amsterdam Klezmer Band, az Oi Va Voi és a Frank London’s Klezmer Brass Allstars felvételeivel. És ezzel lényegében a mához értünk.

Vállalva a sarkítás ódiumát, részint azt szűrhetjük le, hogy Európában most harsányabban pezseg a klezmer, mint Amerikában. Másfelől meg, hogy egy zenei ötvözet egyik alkotóeleme lett. Úgy találva vissza tánczenei gyökereihez, mint a legtöbb tánczenekar: belefér minden, csak buli legyen.

Buli van.

Ez persze veszélyes üzem,

hiszen a pillanatról szól, és nem feltétlenül hagy mély nyomot maga után. Csak közben a lemezpiac megrendülésével felértékelődött a koncertek szerepe, és egy tehetős nyári fesztiválra csak azokat hívják, akik magukkal ragadják közönségüket. Erős a nyomás... Az elmúlt években ezért is szilárdult meg a Balkán Beat és a ska pozíció-

A padlásról előkerült néhány gramofonlemez.

Socalled

Jobbra lent:
Frank London

ja, illetve ezért érvényesültek azok a klezmerbandák, amelyek a cigány- és a jamaicai zenékkel való fúzióban utaznak. Mint például a holland Amsterdam Klezmer Band. 1996-ban, amikor megalakult, még javában dúlt a revival, és nagyon időszerű volt, hogy Amszterdam – Észak-Nyugat-Európa egykori Jeruzsáleme – is kivegye ebből a részét. Lépésről lépésre vették be az utcákat, parkokat, kocsmákat, majd végül az európai fesztiválokat, míg mára az egyik legvadabb klezmer együttesé váltak. Megállás nélkül ontva az albumukat is – az utolsó az idei (és a Russen Discóra hajazó) *Blitzmash*.

A Rotfront
kikiáltotta
az Emigráns
Köztársaságot.

A Russen Disco az ukrán Jurij Gurzsi és az orosz Wladimir Kaminer „találmánya”, és annak a kelet-európai gyökerű, de szigorúan globális tánczenének a neve, amit dj-ként a berlini emigránsok egyik törzshelyén, a Kaffee Burgerben töltek. Ebbe éppúgy belefért a klezmer, mint a polka, a rock, az orosz szonon vagy a reggae, majd miután Gurzsi találkozott (az egykor Balaton- és Batu Kármén-tag) Wahorn Simonnal, az irányzat „alapzenekara” a Rotfront is megalakult. A Rotfront ezután kikiáltotta az Emigráns Köztársaságot, és immár három sikeres albumot jegyez, a legutóbbit *17 Deutsche Tänze* címmel.

Gurzsi a Londonban élő Jonathan Waltonnal (ex Oi Va Voi) is összeállt: közös zenekaruk a Shtetl Superstars. Valójában már 2006-ban együttműködtek, de akkor még csak egy CD-válogatást szerkesztettek *Shtetl Superstars* címmel, melyen a világ minden részéről tombolt a klezmer: Gurzsi (Ukrajna), az Amsterdam Klezmer Band (Hollandia), Socalled (Kanada), Sophie Solomon (Anglia), az Oi Va Voi (Anglia), a Hip Hop Hoodios (USA), a Balkan Beat Box (USA, Izrael), a Boom Pam (Izrael), Daniel Kahn (USA) és sokan mások részvételével. De ez nem volt elég, hál’ isten, így a Rotfront és az Oi Va Voi szálait tovább szöve létrehozták a Shtetl Superstars zenekart, melynek *A Day In The Life* című albuma idén végre lemezen is kijött. Nevükben a Shtetl a jiddis falusi győ-

kerekre utal, ami pedig a Superstarst illeti, az iróniaként éppúgy helytáll, mint annak jelzéseként, hogy csupa népszerű együttesből (többek közt a Boom Pamból, a Les Triaboliques-ból, az Oy Divisionból, a Rotfrontból és az Amsterdam Klezmer Bandból) verbuválódtak a tagjai. A Lemez Lovas néven futó Jonathan Walton közben egy másik formációt is szervezett: ez a Jiddish Twist Orchestra, mely az ötvenes évek – latin tánczenével és rock ’n’ rollal átszőtt – zsidó muzsikáját játssza. Ez a produkció annyira friss, hogy még nem nőhet ki magát, de könnyen lehet, hogy az övek a jövő. Kérdés persze, hogy mit szól mindehhez az elmúlt tíz évben többször is megújult Oi Va Voi, mely a ragyogó *Laughter Through Tears* albummal vetekedő 2009-es *Travelling The Face Of The Globe* óta nem jelentkezett újabb dobással.

Ugyancsak a Rotfront környezetében – annak alkalmi közreműködőjeként – került a képbe Daniel Kahn. Ő Detroitból keveredett Berlinbe, ott alapította meg Daniel Kahn & The Painted Bird nevű rendkívüli zenekarát, melyben – a klezmer mellett – teret engedett a punk rock, a kabaré, az ír kocsmazene, a munkásmozgalmi indulók és Kurt Weill befolyásának is. Eddig négy lemeze jelent meg, és mindegyik hozzátett valamit az előzőekhez: a legutóbbi *Bad Old Songs* a jiddis szononok nosztalgiját. (A korábbiak közül a durvább *Partisans & Parasites* a javasolt hallgatnivaló.)

Mielőtt elhagyjuk Európát

és „visszatérünk” az Újvilágba, két tánc között muszáj megpihennünk... Súlyos hiba lenne ugyanis, ha a trendre fókuszálva megfeledeknénk az intímabb vagy hagyományosabb, vagy éppen experimentálisabb produkcióiról. Finnországban a bőgős Sampo Lassila Narinkka nevű kvartettjére (és annak *Suomiklezmer* cí-

mű albumára) kell figyelni, mely Helsinki első bolhapiacáról kapta nevét, annak millió színe és vibrálása kapcsán. Ez sem „tisztá” klezmer, hanem annak szláv és balkáni dallamokkal, dzsesszel és kortárs kamarazenevel átítatott változata. Ráadásul a klezmertől elválaszthatatlan fájdalom és öröm mellett egy jó adag finn humorral. Aztán itt van az angol She’ Koyokh, a vájt fülű újságírók kedvence, melynek idei *Wild Goats &*

Na de ott tartottunk, hogyan klezmer+hiphop

Abban pedig a New York-i Hip Hop Hoodíos megke-
rülhetetlen. Két alaptagja, Josh Norek és Abraham
Velez a zsidó és a latin zene gyökereit ültette hiphop-
ba (a Hoodíos a spanyol judío játékos alakja), és már
az első, 2002-es EP-jével szenzációt keltett. Ilyen tény-
leg nem volt addig: mintha a legvadabb klezmerekkel
muzsikált volna a Beastie Boys és Cypress Hill. Aztán
a 2005-ös *Agua Pa’ La Gente* albummal még rátettek
egy lapáttal, biztosítva helyüket a zsidó zene történe-
lemkönyvében, majd egy újabb EP-vel és egy váloga-
tással (*Carne Masada: Quite Possibly the Very Best of
Hip Hop Hoodíos*) gondoskodtak arról, hogy soha ne
merülhessen feledésbe a nevük. De azért már előáll-
hatnának egy új dobással...

A XXI. század forradalmi klezmeréről éppúgy
nem beszélhetünk a montreáli Socalled (született
Josh Dolgin) nélkül, mint a klezmer és a hiphop fú-
ziójáról. Ugyanakkor Josh már ezektől is messzire
rugaszkodott. Mindent megtanult a klezmerről és a
jiddis nyelvről, tud zongorázni és harmonikázni, to-
vábbá a tenyerében van a hiphop, a rap, a funky, a
country meg a laptop, és olyan hangkollázt alkot
zenekarával, amely egyszerre nosztalgikus és futu-
risztikus, szívhez szóló és agyas, és ami egyaránt
avantgárd és beindulós klubzene. Nem véletlenül
kérte együttműködésre David Krakauer, aztán (az Oi
Va Voiból) Sophie Solomon, de inkább az alanyi jo-
gán megjelent *Ghettoblaster* (2006), illetve az azt kö-
vető *Sleepover* albuma (2011) ajánlott. Akarom mon-
dani: kötelező.

Marton László Távolodó

Unmarried Women című albumát minden további nél-
kül beiktathatjuk az elmúlt évek „legjei” közé. Mert
ahogy ebbe a régi vágású klezmerbe belesimulnak a
bosnyák és török és görög dallamok, az bizony maga
a tökély.

De a közép-kelet-európai klezmer szintér sem elha-
nyagolható, különös tekintettel lengyel barátainkra, a
nálunk is jól ismert Transkapelára, a Krokére, és a (ko-
rábban The Cracow Klezmer Band néven futott) Bester
Quartetre.

Szóval, újra Amerika.

Míg Európában a Balkán és a ska garantálta a tem-
pót és az elsőprő beindulást, a legfrissebb amerikai
klezmer fő csapásiránya a hiphop lett. Ebben is a
Klezomatics – pontosabban annak két kulcsfigurája –
törte az utat: Frank London az 1993-as *The Shvitz* cí-
mű albumán, David Krakauer pedig a David Kra-
kauer’s Klezmer Madness!-ben, Socalleddal kollabo-
rálva a *Bubbemeises* albumon.

(A Klezomatics körül amúgy most csend van, az utol-
só sorlemeze a Grammy-díjas *Wonder Wheel* volt, mely
a folkikon Woody Guthrie hatvan évvel ezelőtt írt dal-
szövegeihez álmódott zenét, hol a bluestól, hol az ír ze-
nétől, hol a pszichedéliától érintetten. Megjegyzem,
a Frank London másik nyerő formációja, a Frank Lon-
don’s Klezmer Brass Allstars is kilenc éve készített utol-
jára lemezt, *Carnival Conspiracy* címmel.)

Balra:
Daniel Kahn

Lent:
Amsterdam
Klezmer Band

A KÁNTOR ÉS AZ ELŐIMÁDKOZÓ

...között nincs éles határ: a skála egyik végén áll az előimádkozó, aki ismeri az ima szövegét és alapdallamait, a másik végén a kántor, aki nemcsak kiművelt hanggal rendelkezik, hanem ismeri a zsidó dallamkincs szombati, nagyünnepi, zarándokünnepi stb. változatát, tudja, hogy milyen dallamokkal és kiejtéssel énekelték/éneklik ezeket Magyarországon, Lengyelországban – esetleg Izraelben. A kettő között mindazonáltal nincs rangsorrend: az elsőnél inkább a rítus, a másikinál az előadás a fontos.

A kántoriskola hajdan többnyire a hagyományok informális átadását jelentette: a fiatalok a közösségben – később esetleg a kórusban – énekelve tanulták meg a hagyományos dallamokat, majd egy felkészült kántor mellett sajátították el meg a mesterfogásokat.

A ma Magyarországon működő kántorok idősebb nemzedéke is így tanulta meg a szakmát. Fekete László (aki klasszikus zenei képzést is kapott és operaénekesként is működött) Ádám Emilt vallja mesterének, akinél Tóth Emillel, a Rabbiképző kántorával együtt tanult. Doff Imre, aki negyedszázada a Frankel zsinagógában énekel, három mesterét említi: Abrahamsohn Manót (Dohány utca), Sirota Sándort (Frankel) és Karvaly Lászlót (Páva utca).

Kerekes Béla mesterei között említi Feleki Rezsőt, Tordai Zsigmondot, Herczog Lászlót, Stern Lászlót (a külföldön Mose Stern néven ismertté vált kántor fivérét). Stern László éneklését felvételek is megőrizték, unokaöccse, Kálmán Tamás jóvoltából.

Néhány fontos név ugyanebből a nemzedékből: Goitein Emil (a '48 után alakult szombattartó szövetkezet elnöke), aki nem volt hivatásos kántor, csak előimádkozónak tartotta magát, noha nagyon sokat tudott. Kelen Tibor, aki Magyarországon operaénekes volt és Kanadában lett kántor. Lóránd Márton itthon kántor és kórusvezető volt, a 60-as évek közepén Strasbourghban folytatta a működését.

Magyarországon 1945 után még sok kántor működött, akik a tudás egy részét átadták. Abrahamsohn Manó, a legendás Dohány utcai kántor, aki szinte a 60-as évek elején bekövetkezett haláláig tanított. Fisch József, a Kazinczy utca legendás kántora 1956-ban Izraelbe távozott. Számos világhírű kántor Magyarországról került Amerikába vagy Kanadába – ami számukra éppúgy a vágyott karrier végállomása volt, mint sok művész vagy

tudós számára. Nem csekély részben ennek köszönhetjük, hogy a dallamkincs egy része nem pusztult el az elpusztított közösségekkel együtt. Abrahamsohn Manó három felvétele az 1920-as évekből, His Master's Voice lemezeken egy izraeli archívumból került elő. Itthon nem maradt tőle semmi hanganyag.

Yossele Rosenblatt, az egyik nagy klasszikus

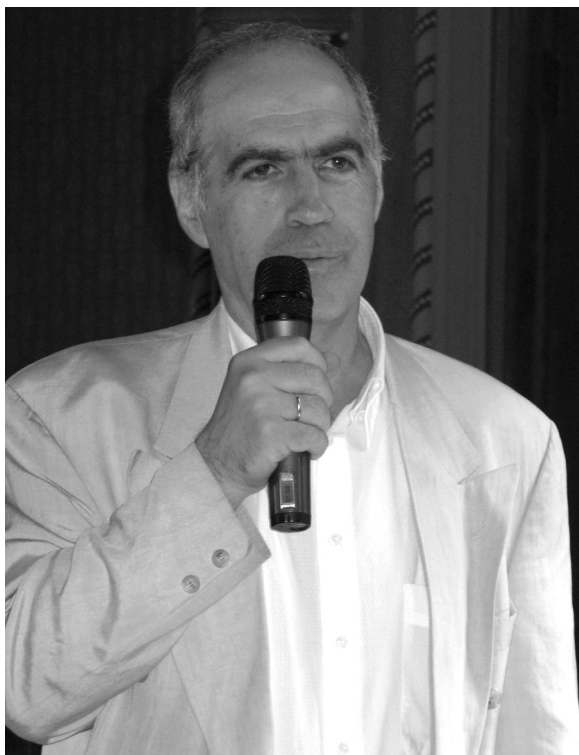
Magyarországon Kelet és Nyugat találkozott – a kántori művészetben is. A nyugat-európai kántorstílus – az asszimiláció szellemének megfelelően – inkább a pontosan rögzített dallamokat, operaénekesi előadói stílust kívánta meg. Az éneket orgona és kórus – gyakran vegyes kar – kísérte. Számos kántor – főleg Amerikában – operaénekes is volt egyben. Ez az operai stílus a 20. század közepén élte virágkorát.

A hagyományos kelet-európai stílus világában viszont kevésbé fontos a precízen lejegyzett kottát, nincs

vegyes kar (férfikórus igen) – a keresztény templomokból átvett orgonáról nem is beszélve. A kántor (hazan) szenvedélyes előadásmódját erősebben átszövik az improvizált elemek.

A régi nagyságok működésének nyomait 1990 után kezdte összegyűjteni Fekete László, a Dohány utca jelenlegi főkántora, az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem (ORZSE) liturgia tanszakának vezetője. (Elődje Kármán György, a Rabbiképző orgonistája volt.) Háború előtt megjelent amerikai lemezek, amatőr felvételek, régi kották, egy kántori kézikönyv Ungvárról – és most már a *youtube* is forrásként szolgál a gyűjtéshez.

Gyűjtő elődei közt említi Polnauer Sándor (jelenleg Svájcban működő) rabbit, aki a magyarországi kántorok fellelhető hangfelvételeit összegyűjtötte és 1989-ben *Boi Bscholom* (Jöjj békével) címmel egy CD-n kiadta.

Fekete László

Frigyesi Judit (lásd interjúnkat a 18. oldalon) a 90-es években dokumentumfilmet készített a kortárs magyarországi előimádkozásról. A korábbi évtizedekben mások is gyűjtötték a magyarországi imádkozás dallamait, mint Ádám Emil (a Goldmark kórus alapítója) vagy Csillag Lipót.

Fekete László Síp utcai dolgozószobájának polcain vagy 240 CD sorakozik: egykori és mai kántorok felvételei a világ minden tájáról. A hagyományok gyűjtése hivatali feladata is, mert ő felügyeli az ORZSE kántor-

képzését – ami nem tanszék, hanem szakirány. Előbbihez az akkreditáció rögzös útját kéne végigjárni, így a képzés jelenleg a liturgia tanszék keretein belül működik. Az itt végzett kántorok oklevelet kapnak – aminek feltétele egy judaisztika vagy liturgia szakon szerzett BA diploma megszerzése. (Az idősebb nemzedékhez tartozó kántorok mind tanítanak az intézményben.)

2000 óta vagy egy tucat kántor végzett az ORZSE égisze alatt, legtöbbször valóban kántorként dolgozik. Jelenleg hárman folytatják tanulmányaikat. Így a legtöbb budapesti templomban már van képzett kántor. Vidéken még csak kevés helyen.

A mai növendékek szerencsésebb helyzetben vannak, mint hajdan szüleik nemzedéke: bárhová elutazhatnak tanulni. Így például van, aki a legendás amerikai kántor Joseph Malovany környezetében tanulhatott.

Van-e magyarországi dallamvilág, magyarországi kántorstílus? Kerekes Béla egy példát hoz: a *Leha dodi* (a péntek esti ima egyik éneke) különböző dallamairól a hozzáértők pontosan tudják, melyiket az év melyik időszakában énekelik (vagy énekeltek). Ez így együtt magyarországi jellegzetesség, afféle minhag (helyi vallási hagyomány).

Ő maga a számos mesternél tanult, és a tanultakat ötvözte egységes liturgikus rendszerré. Ezt a „magyarországi askenáz gyakorlatot” (ahogy nevezi) folytatta például 1980–1995 között, mikor a Vasvári utcai zsinagógában kántorkodott. Jelenleg – immár 12 éve – a Dózsa György úti zsinagógában folytatja ezt a hagyományt.

Doff Imre, aki 80. életének betöltése után is énekel a Frankel Leó úti zsinagógában, más utat járt be: a kárpátaljai Huszton született, ott hallotta először a nagyünnepek dallamait, ezeket ötvözte később a Budapesten tanultakkal. Ő először a Rabbiképző templomában orgonált, utána váltott át a kántorságra.

Mindkettejüknek egész életében polgári foglalkozása is volt: Doff Imre mesterember volt, Kerekes Béla mérnök. Sok évtizedes kántori munkájukat fizetés nélkül vagy szerény tiszteletdíjért végezték és végzik ma is.

A nagy presztízsű Dohány utca (valamint a Bethlen tér, a Hegedűs Gyula utca és a Nagyuvaros utca) kántora viszont mindig is teljes, fizetett állásban dolgozott.

Vannak egzotikusabb kombinációk is: Nógrádi Gábor a kántorkodás mellett íróként működik, Kozma György pedig, aki 60. születésnapja táján kapta meg kántori oklevelét, a korábbi évtizedekben a pesti avantgárd művészvilág ismert alakja volt. Karikaturista (*Hócipő*), író, színész és performanszművész, Xantus János egyes filmjeinek párbeszédírója. Hogy miért cserélte föl a színes művészvilágot a sokkal nagyobb fegyelmet kívánó kántorkodással? Mert a zsidó zene terapeutikus hatású – mondja. Mindamellet a *Vörös tehén* című Fischer Iván-operában is közreműködik. Szerepe testhez-álló: a darabban is a heti szakaszt énekl.

Gadó János

Van magyar zsidó dallamvilág?

J. L. Perc

A SZE GÉ NY FIÚ

Történet, elmondja az Egyleti Férfiú¹

„A dj nyolc garast,² hogy a menhelyen alhassak.” „Nem adok” – felelem szigorúan, és már indulok is. Utánam szalad. Égő szemében könyörgés. Úgy tekint rám, mint egy hú kutya. Csókokkal borítja a kabátom ujját. Hiába. Az én jövedelmem nem teszi lehetővé az efféle adományokat – méghezzá mindennap.

A szegényemberek... – töprengek, miközben távozom az ingyenkonyháról, ahol olyan keményen bántam a koldusfiúval – ...a szegényemberek igen hamar kellemetlenné tudnak válni.

Égő szemében
könyörgés.

Amikor először láttam a maszatos, sovány arcot, mélyen ülő, lázasan égő, bánatos, de okos szemeit, a látvány azonnal szíven talált. Meg sem szólalt, már fájt a szívem, és egy tizgarasos fémpénz röppent ki a zsebemből, egyenesen az ő sovány tenyerébe.

Pontosan emlékszem: kezem önkényes akciója volt. Meg se kérdezte a szívemet, érez-e részvétet. Agyamat, ezt a mindig éber hites könyvvizsgálót sem kérdezte meg: egy olyan egyén, akinek 41 rubel és 66 kopek a havi jövedelme, megengedheti-e magának, hogy öt kopeket jótékony célra fordítson. Könyörgő tekintete villamos szikra volt, amely minden ízében megrázta testem. Csak később történt, hogy agyam határozott az új költségtétel ügyében. Azt követően, hogy a fiú, örömeiben ugrándozva, távozott az ingyenkonyháról.

Tekintve, hogy igencsak elfoglaltak saját ügyeim, meg mások ügyes-bajos dolgai, gyorsan meg is feledkeztem az egésztől. Azonban – úgy tűnik – nem feledkeztem meg róla egészen. Valahol, a mélyben, össze kellett ülnie bennem egy tervező értekezletnek. Ugyanis mindjárt a következő estén, amikor ugyanaz a fiú újra megállított, és kócosan és vacogva, remegő hangon azt kérte, segítsen hozzá, hogy a menhely egyik ágyán tölthesse az éjszakát, valahonnan legbelülről részletesen kidolgozott válaszok

merültek föl: egy hét- vagy nyolcesztendősi fiúnak nem lenne szabad koldulnia, nem lenne szabad az ingyenkonyha körül ólálkodnia. Ha a konyhában eszi meg a maradékokat annak előtte, hogy összegyűjtenék a tányérokat, semmirekellő válik majd belőle. Ezen az úton sohasem válik rendes emberré.

Kezem ekkor ismét a zsebembe csusszant, de ezúttal rajtacsíptem, és megálljt parancsoltam neki. Ha jámbor hívő lettem volna, talán azt gondolom: megér egyáltalán ez a jótett nyolc garast? Vagy elegendő jócselekedet, ha egyszerűen elmondom a délutáni imát? Vagy fájdalmasan feljajdulok imádkozás közben? De merthogy nem vagyok vallásos, a fiú javát tartottam szem előtt. Azt, hogy a nyolc garassal kifejezetten ártanék neki! Életfogytig tartó koldulásra ítélném!

De azért mégis adtam neki valamit. Amikor a kezem végül elvált a zsebemtől, nem akadályoztam meg, hogy adjon. Valami sajgott a szívem táján, szemeim pedig bepárasodtak. Ő megint ujjongva távozott a konyhából, és én éreztem, hogy szívem könnyebbé válik, és egész arcomra mosolygás költözik.

Ami a harmadik alkalommal történt, tovább tartott, lényegesen tovább. Akkorra már kiszámítottam: jövedelmem nem teszi lehetővé, hogy naponta nyolc garast adományozzak. Minden bizonnyal élvezet volt nézni a szegénylős és könnyen sirva fakadó ifjoncot, amint örömeiben táncra perdül, látni, ahogyan felragyognak a szemei, tudni, hogy az én nyolc garasom segítségével által megmenekszik attól, hogy az utcán kelljen aludnia, és ehelyett egy menhelyen töltheti az éjszakát, melegben, ahol reggel még egy bögre teát meg egy zsemlét is adnak neki. Ez mind-mind okot szolgáltatott az örömeimre, de én, az én jövedelmemmel azért mégsem bátorzkodhatom, hogy ilyes „örömeiket” engedjek meg magamnak. Senkinek a kedvéért nem vetemedhetem ilyesmire.

Tapintatból mindezt nem közöltem a fiúval. Ehelyett úgy döntöttem, hogy – mi egyebet is tehetnék? – leckét adok neki ebben a tárgyban.

Rávezettem, hogy megértse: a koldulással elkényeztette magát. Mert minden férfinak – és persze neki is férfivá kell érnie – kötelessége, hogy dolgozzék. A munka szent dolog. És aki keres munkát – az talál is munkát. Aztán meg szónokoltam neki más, hasonlóan magasztos dolgokról, amiket könyvekben olvastam, de egy sem volt közöttük, amely helyettesíteni tudta volna számára a menhelyet, de még olyan se volt, ami egy kölcsönösernyő feladatát betölthette volna arra az éjszakára, amikor esett, vagy éppenséggel havazott.

Ő csak állt, csak állt ott, csókolgatta a kabátom ujját, és szemét föl-fölvetette, a részvét szikráját keresvén az én tekintetemben. Arra keresett választ, van-e viselkedésének valami csekély foganatja nálam. Reményei nem voltak hiú remények. Szemeinek könnyörtelen könnyörgése láttán éreztem, fagyos gondolataim kezdenek felengedni. Könyvvitelem könnyűlovassága ide, erkölcsi intelmeim nehéztüzésége oda, én bizony hamarosan le fogom tenni a fegyvert. És akkor a következő határozatot hoztam: fogok adni valamit, de egyszer és mindenkorra megmondom neki, hogy soha többé nem koldulhat. Keményen és egyenesen. Úgy, hogy mostantól fogva mindig emlékezzék rá. A legkisebb apróm egy ötkopekes volt, föl váltottam hát, és adtam a fiúnak nyolc garast.

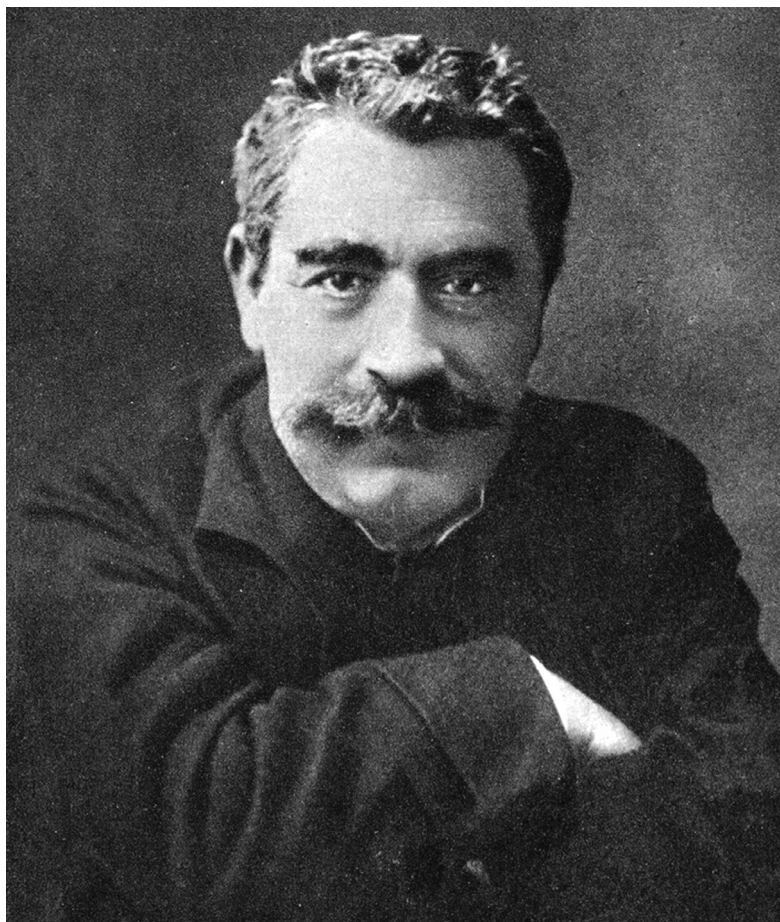
„Fogd! De soha... Hallasz engem?... Soha többé ne koldulj tőlem ezután!”

Hogy honnan került elő az, hogy „tőlem”?... Végére is, nyilvánvalóan nem voltam önzetlen. Én egyáltalán nem akartam azt mondani, hogy „tőlem”, és most sok kopekért nem adtam volna, ha visszavonhatom. Úgy éreztem, lelkem hideg fuvalat járja át, mintha hirtelen föltéptem volna rongyos takaróját, és egy ponton csupasszá vált volna. Ez azonban csak egy villanásnyi ideig tartott. Szigorú arckifejezésem és éles hangom, kinyújtott jobb karom, és bal lábam, amely egyet előre lépett, megtette a magáét. Erőteljes hatást gyakoroltam a fiúra. Úgy állt ott, mintha izzó szén került volna a talpa alá, de türtőztette magát, nem futott ki a konyhából, hogy mielőbb a menhelyre érjen, mindazonáltal szavaim hallatán elsápadt, és egy könnycsepp remegett a szempilláján.

„De nincs több koldulás!” – zártam le erkölcsi prédikációm. – „Hallasz engem? Ez volt az utolsó alkalom.”

A fiú lélegzethez jutott, és futásnak eredt.

Ma nem adtam neki semmit. Nem fogom megszegni a szavam. Én nem vagyok olyan, mint ma-

guk, képmutató zsidók, akik azt tartják, hogy „ha nincs fogadalom, akkor kötelezettség sincs”, és így aztán mindent elvisznek szárazon.³ Az adott szó, értékes valami. Ha az ember nem áll szilárdan a lábán, soha sehol nem lesz rend.

Így aztán megint egyszer számíttatni kezdtem, mi is az, amit tettem, mi az, amit mondtam, és igen-csak meg voltam elégedve magammal. Nem áll módomban, hogy minden áldott nap nyolc garast fordítsak jótékonyági célra, de valójában nem is ez volt a legfontosabb. A legfontosabb az volt, hogy törődtem a fiú jólétével. Sőt, még az általános jóléttel is törődtem. Hiszen mit ér a jótékonyág rend nélkül, és miféle rend az, amelyet nem irányít szilárd hatalom? A fiúhoz közérthetően beszéltem. Jiddisül. Önmagamhoz némiképp választékosabban: „A koldulás a legveszélyesebb bacilus a társadalom testében. Aki nem dolgozik, annak nincs joga rá, hogy éljen”... és így tovább, és így tovább.

Amikor az ingyenkonyha ajtaja becsukódott mögöttem, lábam belesüppedt a sárba, arcul csapott a hideg, és testestől-lelkestől a sötét éjszakába merültem.

J. L. Percec,
a jiddis klasszikus

Rettenetesen fújt a szél. Az utcai lámpák reszketek a hidegtől, pislá fényük ezerszeresen tükröződött a pocsoltyában. Megszédültem a látványtól. Egy szörnyű, síró hang követett, mintha ezernyi lélek könyörögne megváltásért, vagy ezernyi fiú – egy menhelyi nyoszolyáért.

Az ördög vigye el! Megint ez a fiú.

Ilyen időben egy kutyát is vétek kikergetni. A fiú mégis az utcán fogja tölteni az éjszakát. De mi lenne az én teendőm? Nem volt elég három adomány? Mostantól viselje a gondját más. Az én részemről nem volt-e elegendő, hogy torokfájásom és köhögésem ellenére eljöttem az ingyenkonyhára? A Jótékonyági Egyletből senki nem várta el tőlem mind ezt, és főleg nem ilyen időben. És főleg nem bunda nélkül. Ha vallásos lennék, az egész nem lenne egyéb, mint fontoskodás. Aztán gyorsan hazaszaladnék, bebújnék az ágyba, és álomba merülnék, miközben lelkem fölszárnyna a mennyekbe, hogy följegyeztessen egy újabb aprócska jó cselekedetet az én folyószámlámra. A jócselekedet lenne az én „foglalóm” azért a kövér morzsáért, amit az Utolsó Ítélet Napján a Leviátánból osztanak szét közöttünk.⁴ Azzal azonban, hogy eljöttem az ingyenkonyhára, én nem gondoltam ilyesfajta jutalmakra. Engem az én jó szívem vezérelt ide.

Az, hogy dicsértem magam, egy kicsit fölmelegített. Ha valaki más dicsér, szégyenlősen elhárítom a dicséretet, saját magamra azonban szégyenkezés nélkül tudtam hallgatni. És alighanem folytattam is volna jótulajdonságaim felfedezését magamban, de szerencsétlenségemre az egyik csizmám talpa – és Isten a tanúm, hogy a másik talpat az ingyenkonyha felé vezető úton veszítettem el – mondom az egyik csizmatalpammal éppen beleléptem egy sáros vízzel telt kátyú kellős közepébe. A Talmud azt tanítja: „Aki jó cselekedetet visz magával, azt nem éri baj.” Ez azonban csak akkor érvényes, amikor az ember épp úton van, hogy jó cselekedetet hajtson végre, és nem akkor, amikor már végrehajtotta, és az illető visszafele poroszkál. A jó cselekedet végrehajtása után, amikor az újonnan teremtetett angyal már siet a mennyek felé, az emberrel még az is megeshet, hogy testének minden csontja pozdorjává törik.⁵

Lábaim átnedvesedtek, és egész testem hatalmába kerítette a hideg. Biztos voltam benne, hogy megfogok hűlni, ha ugyan addig meg nem hültem. Éreztem, hogy köhögési roham kerít hatalmába. Mellkasom szúrt, és szinte letepert a fájdalom arra a gondolatra, hogy épp most tölthetek majd négy hetet az ágyban.

„Az embernek nem szabad ilyesmit csinálnia” – lázadozott valami bennem. – „Nem! Önmagadat föl-

áldozhatod, de mi jogosít fel arra, hogy hitvesed és gyermekeid jólétét kockára tedd?”

Mármost ha én ezt a mondatot valaki másnak a kéziratában olvasom, és ceruza van a kezemben, pontosan tudom, mi a teendőm. Ezúttal azonban a mondat az én saját mondatom volt.

Hirtelen úgy éreztem, hogy csakugyan meghültem. Ott álltam, még mindig elég távol az otthonomtól. Csizmáim vízzel tele: hidegek és nehezek voltak. Az utca túloldalán egy teaház fényesen kivilágított ablakaira lettem figyelmes. Ez Varsó legpocskább teaháza volt, ahol – tudtam – szégyenletes minőségű teát mérnek. Más választásom nem lévén azonban, átviharzottam az úton, és belevetettem magam a teaház meleg párájába.

Teát rendeltem, és az asztalról felvettem egy képes folyóiratot. Az első karikatúra, amely megragadta a figyelmemet, a külső világ tükörképe volt. Alatta ez állt: „Kinek miből van több a kelleténél?” A képen két női alak közeledett egymás felé az esőverte, szélsőpörte utcán. Az egyik, jöltáplált középkorú asszonyság volt, ruhája varrásainál majd szétrepedt. Selyem szoknyát és bársony kabátot viselt, s hozzá fehér, tollas kalapot. Nyilvánvalóan akkor indult el sétálni vagy látogatóba, amikor még süttött a nap, és a hirtelen időjárás változás készületlenül érte. Arcán most aggodalom ül. Fél az esőtől és a hidegtől – de bizonyára csak a kabátját félti. Amint bizonytalan léptekkel siet előre, verejtékcseppek jelennek meg fehér homlokán. Mindkét keze tele van. Az egyik, selyem retikült tart, amelyre már rá is fröccsent a sár, a másikkal meg kicsiny selyem esernyőt, amely alig-alig védi a kalpagot. Noha a hölgynek minden egyébből nagy mennyiség áll a rendelkezésére, esernyőből – mi tagadás – igen kevés jutott neki.

A hölgy felé fiatal lány közeledik: csont és bőr szegény. Meglehet, haja hosszú és gyönyörű, a lánynak nyilvánvalóan nincs ideje rá, hogy rendben tartsa. Összeviszsa repdes, szétzilálta, összekócolta a szél, ide-oda csapdos a lány sovány vállain. Vékony ruháján folt hátán folt, és a ruhába is belekapaszkodik a szél, szakadást keres, ahol befújhat a sovány testre. Sáros csizmát visel, de lépteit ugyancsak bizonytalanná teszi a szél. És neki is tele van mindkét keze. Az egyikben egy pár hatalmas férficsizma van. Bizonyára az apjáé, és most javíttatni viszi. A kettévált talpak láttán a képet szemlélő olvasóban fel sem merül a gyanú, hogy a kocsmába viszi, és ott akarja hagyni zálogban egy üveg itókáért cserében. Az apa biztosan fáradtan tért haza a munkából, az anya vacsorát főz, és őt, a legidősebb lányt küldték el, hogy megtaláltassa a csiz-

Aki jó
cselekedetet
visz magával,
azt nem éri
baj.

mát. Siet, mert tudja, hogy ha a csizmadia reggelig nem tudja elvégezni a munkát, egész álló nap hideg marad a kályha, mert apja nem tud elmenni otthonról, hogy megkeresse a tüzfára valót. A lány lélegzete el-elakad, mert az óriás csizmák nagyon nehezek. Hiszen még gyerek. És a csizmánál is ormótlanabb teher van másik kezében. Ugyanis azzal a kézzel hatalmas ernyőt tart a feje fölé. Büszkén viszi, hiszen édesapja bízta rá.

Lehet, hogy a gyermek sok mindenben hiányt szenved, télen a fűtés hiányzik neki, egész évben a jó ruha és a megfelelő táplálék. Esernyőből azonban túl nagy, túl sok van neki, és ezt – biztos vagyok benne – a gazdag hölgy e pillanatban roppant mód irigyliről tölti.

A sovány kislány fáradt szemekkel mosolyog rám az újság papíráról, noha szinte feldönti szegénykét a szél: „Látja? Néha nekünk is van minék örülnünk. Azért nevetek, mert az a hölgy ott, a rajz másik oldalán, majd megpukkad.”

Amikor azonban kifizettem a teát, amit meg sem ittam, megint egyszer az én koldus fiúmról emlékeztetett valami. Neki semmilyen esernyője sincs, és otthona sincs, még csak egy száraz krumpli sem jut neki, és egy talpalatnyi hely sem a szülői ágy lábánál. Még a sorsüldözött hölgy sem találja rajta olyasmit, amiért irigyelhetné.

Mi is okozta, hogy így kell rá gondolnom? Ja, igen – eszembe jutott, hogy a tíz garas, amit a teáért kifizettem annak ellenére, hogy bele sem kóstoltam, épp elegendő lett volna ahhoz, hogy a szegény fiú hozzájusson egy fél tányér leveshez vagy egy darab kenyérhez, és – valami fedett helyhez, ahol eltöltheti az éjszakát. Miért rendeltem teát? Hiszen otthon gőzölgő szamovár áll a terített asztalon, mellette ott az étel, és az asztal mellett odaadó mosollyal ül valaki. Én ezzel szemben zavarban voltam, mert csak nem ülhetek úgy a teaházban, hogy egy teát sem rendelek. „Nos – vigasztaltam magam – annak is ára van, hogy megküzdjünk szégyenérzetünkkel.”

A szél meg odakint kegyetlenebbül fútt, mint annak előtte.

Dühödten cibálta a tetőket, valahogy úgy, ahogyan a rósék üldözik a zsidókat. De a tetőket vaszszegek tartják, jól oda vannak erősítve a házhoz. A szél meg, mint akit gyilkos indulat űz, nekitámadt az utcai lámpáknak, ám a lámpák tovább fényltek, hajlíthatatlanok maradtak, akár csak a hősie magatartást tanúsító tudósok az inkvizíció korában. Aztán a szél még mélyebbre ereszkedett, és fel akarta tépni a kövezetet, de a köveket mélyen beágyazták a talajba, és ha egyszer a föld valamit magába

fogad... A dühös vihar azután megint a felsőbb rétegeket vette célba, egyre magasabbra tört, de az egek messze vannak, és a csillagok unottan vagy éppen séggel gúnyosan néztek le a dühöngőre.

A járókelők földig hajoltak, hétrét görnyedtek, összezsongorodtak, hogy minél kisebb legyen a felület, amibe belekapaszkodhat a szél. Úgy forgolódtak, hogy kikerüljenek a szél útjából, és lélegzethez juthassanak, mielőtt tovább vonszolják magukat. „De az a szegény, gyöngé fiú” – szoltam magamhoz, és félelem töltött el – „vele ugyan mi lesz?” És akkor cserben hagyott engem minden filozófiám, és oda, ahonnan elillant a bölcsesség, áramlani kezdett a részvét.

Mi lenne, ha az *én* gyermekemről lenne szó? Az én saját húsomról és véremről. Ha neki kellene az utcán töltenie az éjszakát ilyen szélben? És még akkor is, ha sikerülne neki összekoldulnia nyolc garast, ebben a viharban kellene a Visztula túlsó partján levő Prága városnegyedbe gyalogolnia, át a hídon! Vajon kevesebbet ér ez a szegény fiú csak azért, mert nem az én fiam? Vajon azért, mert szülei valahol egy sírkő alatt hevernek, ez a szegény fiú kevésbé reszket a hidegtől?

Már nem vágytam rá, hogy hazamenjek. Úgy éreztem, elvesztettem a jogomat ahhoz, hogy meleg otthonom legyen, benne gőzölgő szamovárral, meleg ággal, és legkivált elvesztettem a jogom a mosolyokhoz, amelyek ott vártak reám. Úgy éreztem, egészen biztosan bélyeget viselek a homlokomon, valami szót, például azt, hogy „Gyilkos”, vagy azt, hogy „Káin”, és én így már senki előtt soha nem mutathozhatom.

„De legalább jámbor hívó lennék, az ördög vinné el!” – mérgelődtem. Nem ártana tudnom, hogy Ő, aki magasan a csillagok fölött lakik, de még a Mennyszágnál is magasabban, és soha egyetlen pillanatra sem hagyja magára a mi világunkat, nem fog megfedkezni a fiúról. Miért van arra szükség, hogy a fiú sorsa az én lelkemet nyomja? Én szívesen átraknám ezt a terhet az egész világ lelkére. Egyetlen pillanatra sem lenne a fiú az én lelki szemeim előtt, ha biztos lennék benne, hogy a Nagy Kozmikus Tekintet látókörében van, amely ha – Isten őrizze! – egyetlen pillanatra is becsukódnék, egész világok kerülnének azonosmód a Sátán hatalmába. Akire azonban a Kozmikus Tekintet figyel, és ide tartozik a legkisebb kukac, legrövidebb giliszta is, nem veszhet el elszámolás, ítélet, igazságtétel nélkül...

Így aztán torokfájás ide, nedves lábak oda, sőt a rémes időjárás ellenére is, vissza kellett mennem most a népkonyhára, hogy megkeressem az idegen ember árváját. Szégyenletes dolog volt ez, és megáldozó.

Vajon kevesebbet ér ez a szegény fiú csak azért, mert nem az én fiam?

Hogy pontosan miért és ki előtt szégyenkeztem, a mai napig nem tudom. És mégis, a „szégyen” és a „megaláztatás” okozta, hogy nem mentem egyenesen az ingyenkonyhára, hanem jónéhány utcát bebarangoltam, mielőtt végre odaértem.

Az étkező előtere kihalt volt. A mindennapi poklot kihülőfélben találtam már, és a nedves padlóról fölszálló pára új Mennysországot, új égboltozatot talált a szegény emberek vizes lábnyoma, és a menyeyezeten párából összegyűlt cseppek között. Itt is, ott is vízcseppek hullottak alá, mintha eső esnék.

A konyhába nyíló kicsiny ablakon át pedig láthattam az álmos szakácsnőt, aki félrecsúszott sajtútlit, parókát viselt. Láttam, amint egyik kezével a nagy kondérra támaszkodott, másik kezével meg lustán szájához emelte a nagy merőkanalat. Ezenközben a kukta a másnapi galuskát szaggatta, a masgiach meg az ebédjegyeket hasonlította össze az Egylet elszámolásával. Senki más nem volt ott. Benéztem az asztalok alá – a fiúnak nem leltem nyomát. Elkéstem! De legalább senki sem látta, hogy ott voltam – gondoltam –, és távoztam az ingyenkonyháról.

Hirtelen azon vettem magam, hogy órák óta rogom az utcákat. „Vajon miféle ördög bújt belém?” Megint csak hirtelen méregbe gurultam, és elindultam hazafelé.

Örömmel láttam, hogy otthon már mindenki alszik. Az előszobában levetettem a csizmámat, és belopakodtam a szobába, az ágyamba – ahol azonban kínos éjszaka várt rám. Kimerült voltam, merő átfagyott lucsok. Bizony eltartott egy darabig, amíg végre kikrákogtam magam, és átmelegedtem. Valami állandó reszketés futott át meg át a csontjaimon. Nagyon későn aludtam el végre, de az is csak arra volt jó, hogy rémálmok kínozzanak, és amikor végre felébredtem, hideg verejtékben fürödtem. Kiugrottam az ágyból, és egyenesen az ablakhoz mentem. Az égbolt telistele volt csillagokkal, mintha gyémántok lennének az ég vas foglatában, tűndöklően – és nagyon-nagyon messze. A szélvihar

még mindig dühöngött, egyik-másik szélroham meg rázta az egész házat.

Megpróbáltam visszabújni az ágyba, de ezúttal csak el-elszenderedtem, és félálomban folyvást a fiúval találkoztam. Minden alkalommal más környezetben láttam. Egyszer valahol az utcán vonszolta magát, másszor valami bolt tetőzete alatt, a lépcsőn kuporgott. Megint másszor még démonokat is láttam, amint dobálják őt. Az egyik hajította, a másik elkapta: a fiú volt a labdájuk. Később aztán megtaláltam őt: megfagyva, jéggé dermedten hevert egy szemeteshordóban.

Nem is tudom, hogyan értem meg a reggelt. De amint reggel lett, azonnal az ingyenkonyhára szaladtam.

Ott volt! Ha nem szégyelltem volna, hálás könyyeimmel mosom le arcáról a sárfoltokat. Ha nem féltem volna a feleségemtől, hazavitem volna magammal, hogy legyen ezentúl az én fiam. Ott volt, megvolt, és én nem voltam a gyilkosa.

„Tessék!” – adtam a kezébe egy tizgarasos fém-pénzt. Csodálkozó arccal vette el. Fogalma sem volt arról, milyen rettentő nagy szívességet tett nekem.

Isten adjon neki hosszú és szép életet.

Másnap, mikor megint koldulva lépett hozzám, hogy adjak neki pénzt menhelyre, nem adtam neki semmit, de ezúttal nem is próbáltam a lelkére beszélni. Mi több, zavarban voltam, és elégedetlen önmagammal.

Valójában nem tudok én öneki semmit se adni, fájó szívemen kívül. Vajon miért?

Bizony-bizony nem hiába mondogatta nagyapám – nyugodjék békében: „A hitetlen fájó szívvel él, és vigasz nélkül hal meg.”

1894

Katona Ferenc fordítása

(Forrás: *The Peretz Reader*. Edited and introduced by Ruth R. Wisse. New York, Schocken Books, 1990, 138–145. Az angol fordítás Michael C. Steinlauf munkája, a novella jegyzetei az angol nyelvű kötetből valók)

JEGYZETEK

- 1 Egyleti Férfiú: egy jótékonsági szervezet tagja.
- 2 Két garas egyenlő egy kopekkel.
- 3 A fogadalom megszegésének következményei a talmudi törvények szerint igen komolyak voltak. Ezért ha a zsidók véletlenül valami olyasmit voltak kénytelenek vállalni, amiről tudták, hogy esetleg nem képesek majd teljesíteni, az ígéret-höz halkan, hogy senki se hallja, hozzátették: „Nem mintha megfogadnám, hogy így lesz.” A „felvilágosult” zsidó ezt a gyakorlatot a vallásos képzetekkel hozza összefüggésbe.

- 4 A hagyomány szerint a Messiás eljövetelkor azok, akik az Édenkertben laknak, a Leviátán nevű szörny testéből lakmároznak majd.
- 5 A Peszachim traktátus nyolcadik fejezete szerint jó cselekedeteket hordozó küldötteket nem érhet bántódás, akkor sem, amikor úton vannak a jótett színhelye felé, és akkor sem, amikor visszatérőben vannak onnan. A néphagyomány szerint minden jótett nyomán megszületik egy angyal, ahogyan minden gonosz tett életre kelt egy bukott angyalt.

Rettentő nagy
szívességet
tett nekem.

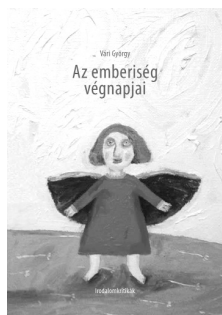
A VÉGNAPOK MARGÓJÁRA?

Vári György: *Az emberiség végnapjai*.
Műút-könyvek, 2014, 299 oldal, 2500 Ft

Vári György *Az emberiség végnapjai* címmel megjelent, irodalomkritikákat tartalmazó kötete nagy és fontos munka. Egyértelműen alátámasztja azt, amit már Bagi Zsolt hangsúlyoz a fül-szövegben: „Vári György a magyar irodalom nagy olvasója”, de épp így nagy értője, értelmezője is. E kötet kétségtelenül régóta váratott magára, hiszen Vári legutóbbi kritika- és tanulmánykötete, *„Az angyal a részletekben...”* jelen íráshoz képest éppen tíz, a könyvhöz képest kilenc évvel ezelőtt jelent meg. Ugyanakkor nem tagadom, meg is lepett a mostani kötet koncepciója. A könyv viszonylag testes mérete, műfajilag rendkívül heterogén (a kritika és tanulmány mellett olvashatunk előszót és emlékbeszédet is) és átfogó jellege egy nagy, az eddigi munkásságot, életművet összegző kiadványt sejtet. Holott a 36 éves, mai napig tevékeny szerző esetében aligha kell még a lezárásról beszélni. Szerencsére.

S valóban átfogó jellegű a kötet, hiszen műfajilag is széles képet nyújt a magyar irodalomról: költészetről, regényekről és drámákról, illetve kritika- és tanulmánykötetéről egyaránt találunk értelmezéseket. Ennek kapcsán talán nemcsak a szerzőt, hanem a kötet szerkesztőjét, Jenei Lászlót is dicséret illeti. Másfelől nagy léptékben ugyan, de a XX. század magyar irodalmát is széles spektrumban mutatja be Szomory Dezsőtől Weöres Sándoron és Esterházy Péteren át Szálinger Balázsig. (A kötet egyébként nem kizárólag magyar irodalommal foglalkozik, a *Futó pillantások* című fejezet 4 szövege voltaképp világirodalmi kitekintést nyújt.) Vári széles műveltségéről tesznek tanúbizonyságot az irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozó részek, amiket azért is érdemes hangsúlyozni, mert manapság egyre kevesebb, szigorúan szakkönyvekről szóló metakritikát lehet olvasni. Talán nem meglepő, hogy külön fejezetbe kerültek a mesternek is tekinthető (és a kötetben szinte Vergilius-

ként meg-megjelenő) Balassa Péterről szóló írások, amelyek leginkább olvasási és kanonizációs stratégiáiban segítenek eligazodni. Ezek a fejezetcímhez illően valóban lehetnének „egy remélt könyv töredékei”. Ugyanakkor mindezek közül is kiemelkednek Vári drámaértelmezései Weöres Sándor alkotása (*A kétfejű fenevad*) mellett Térey János trilógiájáról vagy Borbély Szilárd kevésbé tárgyalt, ám annál fontosabb és aktuálisabb drámáiról. Ezek a szövegek éppen a szerző sokoldalúságát mutatják, hiszen a tőle megszokott érzékenységgel és figyelemmel fordul az elsöre szokatlannak tűnő területről származó szövegek felé is.

A könyvben kiemelt figyelem szentelődik a „zsidó” identitás kérdéseivel foglalkozó irodalomnak is, s itt olyan szerzőkre gondolok, mint Székely Magda, Zsolt Béla, Isaac Bashevis Singer vagy Etgar Keret. Az elsőt már csak azért is kiemelném, mert Vári Székely Magda halálára írt őszintén megható szövegét olvashatjuk, amely ennél fogva ugyan nem elsősorban a művek értelmezését jelenti, végső soron azonban pontosan azt. Számos írás foglalkozik a „zsidó” irodalom kérdéseivel is, s úgy vélem, az időzöjeles használat indokolt e kötet esetében, hiszen számos szöveg vitákon, életműveken keresztül kérdez rá arra, mit is jelent e kifejezés egyáltalán. (Ebből a szempontból nagyon tanulságos olvasmány például az első írás Németh László és Babits vitájáról.) S bár Vári felmutat lehetséges értelmezői kereteket, igazán szimpatikussá teszi érvelését, hogy nem ad kizárólagos, örök érvényű válaszokat, s ezzel összefüggésben olvasójának sem akarja előírni, mit kellene gondolnia. Ami azonban igazán remekké teszi e szövegeket, az az, hogy mindezeknek ellenére nagyon is karakteres véleményeket formál.

Érdemes még pár szót ejteni a legizgalmasabb feszültségről, mely végig jelen van a könyvben: a kánon és a felejtés kapcsolatáról. A kötet címe, s az újra és újra felbukkanó „apokaliptikus” hang, amely a felejtést, az irodalmi emlékezetből való kihullást elkerülhetetlennek látja, s a tény, hogy Vári sok szöveggel éppen e fenyegető amnézia ellen dolgozik. Szükséges és becslendő gesztusok. Sok ilyenről talán egyszer majd tényleg beheged a föld.

Hevesi Judit

LEVÉLTÁR ÉS TEREPMUNKA

Gábor Anna: *Mint folyó mentén a kertek*
– A zsidók betelepülése és építkezési emlékeik
Északkelet-Magyarországon.
Mazsihisz, 2014, 180 oldal

Mint folyó mentén a kertek – Mózes 4. könyvéből vett idézettel világítja meg a kötet néprajzos és építészet szerzője kutatási tárgyát: a zsidók harmadik betelepülési hullámát és migrációját a mai Északkelet-Magyarországon. Gábor Anna az 1980-as évek közepétől, épület- emlékeket keresve térképezte fel az északi megyéket levéltári kutatásokra alapozva.

Mád: volt rabbi-
lakás és jesiva

Ez a levéltári és terepmunka volt PhD-értekezésének alapja, amely idén könyvvé érett.

„Hogyan és mióta éltek zsidó emberek Magyarországon, vidéki településeken? Honnan jöttek, mivel foglalkoztak?” Más néprajzi és helytörténeti művek alig foglalkoznak a kérdéskörrel: a 18. század második és a 19. század első felének zsidó története kevésbé kutatott. A történelmi Szabolcs, Zemplén és Borsod megyékre fókuszál a mű, mert Szatmár, Bereg és Abaúj megye határon túli anyagához nehéz hozzáférni.

*

A könyv két részből áll. Az első levéltári kutatás, melyből körvonalazódik a zsidók betelepülése, népesedés- és gazdaságtörténete megyénként. A foglalkozások az 1770-es évekre már igen változatos képet mutatnak. Az elemzés adóztatási célú zsidóösszeírásokon alapszik. A megyei levéltárak publikálatlan zsidóösszeírásait járasonként foglalta táblázatba a kutató, kiemelve az alábbiakat: népesség

megoszlása, család és lélekszám, születési hely, eredet, foglalkozás, gyerek- szám, családfők és gyerekek átlagéletkora. A zsidó lakosság differenciált volt. Más a foglalkozási struktúra egy városban, mezővárosban, mint a falvakban, de mindhárom megye településtörténete sajátos.

Szabolcs megyén inkább csak áthaladt az északról délre irányuló belső migráció. A mobilitás kényszerűség volt, mivel a zsidók számára sok foglalkozás tiltott vagy korlátozott volt.

A megélhetési kényszer foglalkozási variációkkal járt: nagy haszonbérloket (arendator principalis), alhaszonbérloket, üsttel rendelkező pálinkafőzőket, bér munkásokat, zselléreket, egy-két gazdagabb kereskedőt, és sok házaló kereskedőt találunk, a házaknál alkalmazott tanítók és mesteremberek mellett. Az 1770-es összeírásban a mészárosok mellett szabók és aranyművesek is feltűnnek. Gyakori foglalkozás a szabó. Szabolcsban földművesek is voltak a zsidók

között, az értelmiséget egy-két külföldről érkezett orvos, tanító és (főleg Lengyelországból jött) rabbi képviselte. 1840-ben a zsidók mozgástere bővült: eddig elzárt városok is megnyitak előttük (pl. Nyíregyháza), és az 1848-as (nem teljes) összeírás már 10 ezer fő körüli zsidó lakosságot számlál. Összességében Szabolcs megyébe a legnagyobb betelepülés az 1800-as évek első két évtizedében zajlott.

Zemplén megyében hiányosabbak a források, és az 1821-es utolsó összeírás is töredékes. A Szepesti Kamara az 17. század végén összeírta a zempléni zsidókat, akik a megye északi részén laktak, és haszonbérletből, kereskedésből éltek. Az 1720-as évekre a déli részeken is megtelepedtek családok. Az 1730-as évekre több mint félezer fő a zempléni zsidók száma, a legtöbben Lengyelországból érkeztek, kisebb részük morvaországi betelepülő. Az 1772-es összeírás mutatja a foglalkozásokat: haszonbérelő, alhaszonbérelő és alkalmazottaik. A kocsmabérlet és szeszfőzés volt a leggyakoribb megélhetési forrás. (Zemplénben főleg pálinkát főztek, a sörfőzés Szabolcsban volt elterjedt, Borsodban csak pálinkát főztek a zsidók.)

Saját vagy uraságtól bérelt üstöt használtak, néha alhaszonbérelőként. A kereskedő és a mesterember kevés közöttük. Szabók, arany- és ezüstművesek, vargák, könyvkötők főleg a városokban éltek. II. József 1783-as türelmi rendelete megengedte a zsidók számára a kézműves mesterségek gyakorlását, rendeletének hatása nyomon követhető a 19. század első felének összeírásain: a kézművesek száma nőtt és a mesterségek köre szélesedett. Az 1821-es zempléni összeírásból kitűnik, hogy a zempléni születésű családfejek az összlétszám felét teszik ki, a beköltözők a szomszédos megyékből származtak. Külföldről, jórészt Galíciából települt be a népesség harmada. Mesterségeket eleinte a városokban gyakorolnak, a kereskedő kevés, fő megélhetést a haszonbérletek jelentik.

Borsod megyébe az 1700-as évek elején érkeztek Morvaországból zsidók, de Lengyelországból is jöttek betelepülők, és később az északi megyékből is. Pénzforrást a haszonbérletek adtak, Borsodban sokáig az italkészítéssel és kiméréssel kapcsolatos foglalkozások a döntőek. A kereskedők többsége házaló: Miskolcon az 1730-as években minden zsidó kereskedelemmel foglalkozott. Érdekes adalék: nem ritka, hogy egy családfe háromféle foglalkozást űzött. Borsod mezővárosaiban, falvaiban több volt a nemes az ország átlagnál, ez kedvezett a zsidók letelepedésnek, mert a különféle haszonbérletek nekik jutottak. Hiányos, de információkban gazdag az 1821-es összeírás, az 1831-es pedig kiterjedt a teljes megyére: szembeötlő, hogy a foglalkozások alig változtak, a

Tokaji utcarészlet

haszonbérlet és a házaló kereskedelem a leggyakoribb, a mesteremberek száma a másik két megyéhez képest elenyésző.

*

A második rész az építészeti emlékekkel foglalkozik, bár a fellelt anyag későbbi: az épületek zöme a 19–20. század fordulójáról való.

Lakóházakat, rabbiházakat, rituális fürdőket keresett a szerző: a vidék rejtőzködő ortodox emlékeit. Megismerjük az északról importált, épített szukkát: olyan (ima)házat, melynek nyitható teteje van, hogy a szukkoti sátor az épületen belül lehessen kialakítani. Ilyen volt a Lengyelországból származó, mátészalkai rabbi házában. A klinkertégla falú újfahértói imaház is nyitható tetejű, pincéjében valaha mikve volt. Az olaszliszakai Friedman Cevi Hirsch csodarabbi házában szukka és mikve is volt. Impozáns polgári jellegű lakóház és mészárosbolt áll Tolcsván, verandáján szukka és színes üvegablak. Egyes mádi lakóházak tetején is nyitható a tető, és egy bodrogkeresztúri házban is. Ma lakott vagy lakatlan épületek. Egyszerű falusi téglaház az újfahértói rituális fürdő, amely a 19. század közepén épült. Egy tolcsvai magánház mikvéjében kék-fehér csempés a medence. A bodrogkeresztúri Reb Sámuel régi, „L” alaprajzú házat is dokumentálta a szerző. A lengyel-orosz stílusjegyeket hordozó kisvárdai haszid zsinagóga pusztulófélben is impozáns látvány. Mádon 1797-ben épült a copf stílusú, elegáns zsinagóga és a tornácos homlokzatú jesiva.

Régi zsidó boltokat is rejt a táj: ilyen a parasztház stílusú bodrogkeresztúri vegyesbolt, az újfahértói lakóház és bolt, a mádi bolt kirakattal, a békebeli hangulatot sugárzó vasredőnyös abaújszántói bolt, egy romjaiban festői vendéglő. Tállya, Balkány, Tarcalt utcáin is a hajdani zsidó boltok nyomai, jelei...

Táblázatok, archív fényképek, épületfotók és tervrajzok teszik szemléletessé ezt a jól strukturált levéltári-építészeti tanulmányt.

Szarka Zsuzsanna

Nem ritka, hogy egy családfe háromféle foglalkozást űzött.

FORGATHATÓ EMLEKEZET

Benjamin Stein: *A vászon*.
Napvilág Kiadó, 2014, 431 oldal, 3900 Ft

A vászon két oldalról olvasható mű: festmény elmosódott kontúrokkal; emlékfoszlányok körvonalai. Valódi vagy képzelt tályagkockák egy mozi vásznán. Az emlékezet kifestőkönyve. Irodalmi hasonlatként ott húzódik Oscar Wilde *Dorian Gray arcképének* vászna és a zsidó lét motívuma: a tálesz vászna.

Doppelgänger-
mitosz,
elcserélt koffer.

A regényt egy botrány inspirálta: Benjamin Wilkomirski (Stein könyvében: Minsky) svájci irodalmár, klarinétművész, hangszerkészítő körül 1998-ban médiaörvény támadt. Egy svájci író leplezte, hogy holokauszt-túlélőként sosem járt lágerben, és szülei svájciak voltak. Az esetben belekeveredett egy pszichiáter. Egy történész finomított: Wilkomirski traumatikus gyerekkora miatt holokausztáldozatnak érezte magát.

A cselekmény labirintusszerű. Krimi, okkult thriller? A talány párafelhői borítják a szereplőket; mintha emlékeik dobozába zárva élnének. Ki öl meg kit (egyéltalán gyilkosság történt)? Mivé válik a misztikus alámerülés a mozaik mikve fekete gödrében?

Szokatlan forma, meglepő szerkezet: két oldalról forgatható könyv („osztott vászon”), két én-elbeszélő: Amnon Zichroni és Jan Wechsler. Két főszereplő feloldódik egy rejtélyben. Középen ott van Minsky, a hegedűvirtuóz, hegedűkészítő, „holokauszt-beleélő”, aki törekény, mint a hegedű. Élete egy vászon: túlméretezett hamisított festmény, és egyetlen hegedűje sem valódi Amati. „De mit ér az az igazság, amelyik pusztít, azzal az igazsággal szemben, amely képes éltetni valakit?”

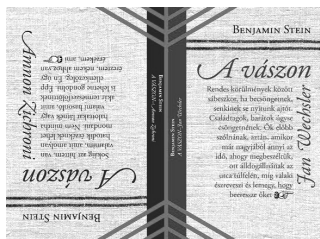
Stein regénye kifinomult játék az emlékek változékonyosságával. A müncheni Jan Wechsler identitásvesztés és identitáskeresés dilemmájával küzd. Alakja Stein életrajzát Minsky (Wilkomirski) vádlójával ötvözi. Wechsler Kelet-Berlinben született, ahol minden kicsi volt – a horizont is. Egy szombatn bőrdönt hoz neki

a postás, melyet izraeli útján felejtett. A koffer ismeretlen, de a névjegyen az ő kézírása. Furcsa tárgyakat rejt: fehér pamutkesztyűt, óriási demantoidot (smaragd fél-drágakő) és ott van Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*. Ám az övé a felesége könyvespolcán. Tévedés? Létezne egy másik Wechsler, aki mint ő: kiadó és szerző, és a *Maskarák* c. könyvet írta, mely a bőrdöntben lapul? Wechsler lánya egy régi újságcikken felismeri apját. Mintha két élete lenne. Felesége elhagyja. Útleveleiből kiderül, hogy izraeli születésű. Rájön, hogy ő a *Maskarák* szerzője, melyben Minskyt, a *Hamvak napjai* íróját leplezte le, s erről mit sem tud. Hogy emlékezetét felnyissa – találkozik Minskyvel. Majd Izraelbe utazik: visszatér oda, ahol valamit elveszített. Ám itt Amnon Zichroni meggyilkolásával vádolják.

A beszélő nevű Amnon Zichroni izraeli származású pszichoanalitikus – Minsky segítője – páratlan képességgel, „emlékezőérzéssel” rendelkezik. Érintés útján képes belelátni és belemerülni más emberek emlékeibe. Távolsgártartásként fehér pamutkesztyűt visel. Egy jeruzsálemi ortodox városrészben nőtt fel. Kamaszként talált kulccsal bejut szülei zárt szobájába és ellop egy könyvet: *Dorian Gray arcképét*. Jesivabeli konfliktusa után apja Zürichbe küldi bácsikájához. Zichroni később pszichiátriát tanul az USA-ban, majd Zürichben praktizál. Ott találkozik a hegedűkészítő Minskyvel, akit barátként ösztönöz, hogy majdaneki emlékeit papírra vesse.

Doppelgängermitosz, elcserélt koffer, elzárt ajtó és kulcsa, drágakőcsiszoló nagybácsi – hordalékok a német romantika halálsikolyából. A zsidó misztika átszővi a regényt és fűszerezi valóságérthetlenségeit. Zichroni évtizedeken átívelő lineáris cselekménye követhető, Wechsler körül sűrűsödnek a kétértelműségek: az üres mikve az amnézia szimbóluma (?). A kétszer 11 fejezetre tagolt, két végéről felváltva is olvasható könyv akár egy tükör. Zichroni és Wechsler egy személy lenne? Egy hasadt én? A szerkezeti finomságok ellenére a rejtvény megoldatlan marad, a könyv minden szépsége mellett hiányérzetet kelt, és kis csalódást.

Szarka Zsuzsanna

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

HATÁRTALAN FERTŐ-VIDÉK

MAGYAR ZSIDÓ ÖRÖKSÉG
A KÖZÖS HATÁRON,
ÉS EGY KIS PANNONHALMA.
2014. SZEPTEMBER 18-21.

Kulturális zárandoklat és emlékezet
a mesés Fertő táj magyar zsidó em-
lékei között, a Magyar Zsidó Kultu-
rális Egyesület szervezésében. Négy
nap, három éjszaka, két ország.
Utazás légkondicionált, komfortos
autóbusszal, szállás, a 3 csillagos
Hotel Burgenländerhof Mörbisch
szállodában, reggelivel és vacsorá-
val. Na és persze lesznek meglepe-
tések is, de ezekről majd később.

A részvételi díjakat hamarosan
megtekinthetők lesznek hon-
lapunkon. Érdeklődni lehet a
(+36) 1 311 6665 telefonszámon
munkanapokon a délutáni órák-
ban vagy a mazsike@gmail.com
e-mailben címen.

Jelentkezési és fizetési határidő, a
szabad helyek függvényében leg-
később: 2014. szeptember 1. hétfő.

www.mazsike.hu
www.facebook.com/mazsike1988

Schiller Szervizek

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

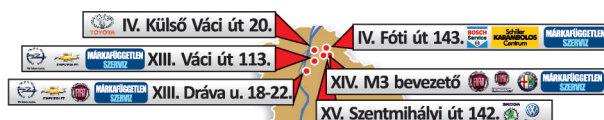
Több, mint 20 éves tapasztalat!

Márkaservizek és típustól független
szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!

- ✓ 24 órás autóműtő
- ✓ Hozom-viszem
szolgáltatás
- ✓ Szakszerű szervizelés
- ✓ Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

2014. szeptember 21. vasárnap

Nyitott Ajtók születési Utcabál

Bálint Ház • 20

www.balinhaz.hu

★
Tagsági
kártyáink
akár 30%
kedvez-
ménnyel
kaphatók.
★

Sólet
★
Flódní
★
Kóser
pálinka
★
Zsidó
konyha

Bíró
Eszter
★
Gerendás
Péter
★
Toronyi
Zsuzsa

Borgula
András
★
Darvas
István
★
Dés
Mihály

Eszterlánc
★
Interaktív
gyerek-
programok
★
Kirakodó-
vásár

★
Falusi
Mariann
★
Lang
Györgyi
★

Médiatámogatók:

MAGYAR HIRADÁS

 Klubrádió

A ZSIDÓ MINDENIT
KIBIC
www.akibic.hu

Támogatók:

American Jewish
Joint Distribution
Committee

Bálint Ház
www.balinhaz.hu
[facebook.com/
BalintHáz](https://facebook.com/BalintHaz)

A belépés ingyenes.
A rendezvényen tagsági kártyáink
akár 30% kedvezménnyel kaphatók.
A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk.